

MISEL IN DELO

KULTURNA IN
SOCIALNA REVIVA

V S E B I N A

Avtoriteta // Alojz Zalokar: Sodniki in učitelji
// Dr. E. Turk: Ob dvajsetletnici I. dobrovoljske
divizije v Dobrudži // Lavo Čermelj: Mitos o
predvojnem italijanskem iredentizmu na Primorskem
// Anton Lajovic: Slovenska discipliniranost

O B Z O R N I K

Svetozar Pribičević (B. B.) // Herman Wendel (Dr. B. V.) // Zaton kolektivne varnosti (Dr. B. Vrčon) // Kmečka razdolžitev (S.) // Dr. Lavo Čermelj, Life and death struggle of a national minority, the Jugoslavs in Italy (Dr. B. V.) // «Jugoslovenski istoriski časopis» 1935/36 (Bogumil Vošnjak) // Kako je avstrijska kranjska državna oblast l. 1903. cenzurirala slovensko srednješolsko čitanko. Dodatek (Dr. Fr. Ilešič) // I. A. Perić, Stranci u jugoslovenskoj privredi (S.) // Dr. M. Dolenc, Die strafrechtliche Bekämpfung des Kommunismus im Königreich Jugoslawien (S.) // Prirodoslovne razprave (L. Č.) // Drobtine (na platnicah)

* L. II * 9-10 *

L J U B L J A N A 1 9 3 6

Misel in delo izhaja vsak mesec 9.-10. številka - sept.-okt. 1936

Redakcija zaključena 12. oktobra 1936

Naročnina stane za vse leto 60 Din, za pol leta 30 Din, za četrt leta 15 Din, Posamezna številka 6 Din, dvojna 12 Din

Uredništvo in uprava v Ljubljani na Gosposvetki c. 4/l.

Poštnočekovni račun: 16.602

✱

Revijo ureja uredniški odbor: dr. Stojan Bajič, dr. Lavo Čermelj,
dr. Stanislav Š. Lapajne in dr. Alojz Zalokar

Izdaja in zalaga

Tisk jugoslovanskih naprednih akademskih starih „NASTA“

v Ljubljani r. z. z. o. z. (Predstavnik dr. Alojz Zalokar)

Tiska Delniška tiskarna, d. d. v Ljubljani (Predstavnik Josip Štrukelj)

Drobtine

Času primerna modrost. V nekem nabožnem časopisu smo čitali:
«Za možitev, smrt in davke ni nikoli prepozno.»

Misli. V neki slovenski reviji smo čitali: «Menda je jasno, da vsa naša nemoč, vse naše neprostoovoljno diletantstvo (tudi naša reformacija je bila «le medlo opravljeno delo, samo poskus, prvi naš diletantizem»!) ob vseh velikih gibanjih, ki burijo druge evropske družbe, izhaja v prvi vrsti iz naše nesamostojnosti, iz našega samoupravljanja, iz tega, ker nismo polnovredna družba, ali če hočete narod. Vse se nam izmaliči, vse zamočviri, usmradi; vsa naša gibanja so čudno iztirjena, brez pravega ritma, brez očiščujoče dinamike, brez preproste iskrenosti v borbi, vselej le na pol poti.»

Hrvatska istina. Menda ima vsaka prva številka novih dnevnikov kaj res zanimivega. V prvi številki «Hrvatske istine» čitamo: «Mi trdimo, da je naša družba (HSS) okužena z nevarno manijo parad in frazarjenja, norega politiziranja in osebnega afirmiranja, da trati čas za lupino, dočim se jedra ne dotakne. V naši sredi neopazno hesni politična romantika in porazno nepoznavanje namena borbe in programa. Če kak gospod doktor iz bližine vodstva trdi za drugega, iz istega vodstva, da nima pojma o politiki in da je bedak, če na pr. dr. Žiga Šol govori po vaseh, da bodo Hrvatje v treh mesecih svobodni, če zavrača «Hrvatski dnevnik» dopise g. Rudolfa Hercega, češ da so norosti, itd. itd., ... potem je treba napraviti red. Peščica mestnih sebičnikov in predmestnih politikantov se hoče polastiti Radićeve zapuščine z nedostojnim sredstvom slikovitih parad, proslav zastav, norčij in komedijantstva in tako sramoti hrvatsko politično resnost. Ti gospodje, za katere Zagreb in narod do včeraj nista niti vedela, niti slišala, so sedaj zamenjali račun moke in petroleja s težko logiko politike in resnostjo narodove usode ter potiskajo ob stran narodno inteligenco samo zato, da lahko neovirano vnovčijo kapital, ki so ga vložili v podjetje «Hrvatskega dnevnika».

(Nadaljevanje na 3. strani.)

A V T O R I T E T A

Današnji čas ne trpi avtoritet. Nikogar ni, ki bi ga splošno priznavali. Na nobenem področju človeške dejavnosti ni moža, ki bi mu razjedajoči duh časa ne kratil veljave in ugleda. Sodobnost ni sposobna, da bi priznavala znanstvenike, umetnike, gospodarske ali politične velmože. Toda brez avtoritet ni mogoče. Omalovaževalnim težnjam je treba poiskati protiuteži: treba nam je vzornikov, ki naj bi kot voditelji kazali pot iz sedanjega razsula k idealnim višinam.

Če med živimi ne vidimo nikogar, ki bi bil vreden, da bi se zbirali okoli njega in si ga postavili za simbol ali za zgled, bi priznali morda v galeriji mrtvih kako tako osebnost. V naši narodni zgodovini imamo celó več slavnih imen, ki se jim ne upajo odrekati pomebnosti, veličine in avtoritativnosti niti najmlajši in najradikalnejši rušilci bogov. Primož Trubar, France Prešeren, France Levstik, Josip Stritar... Ti možje zaslužijo, da bi se v žaru njihove zgodovinske veličine zbirale narodne množice, da bi po njihovih stopinjah korakale ljudske vrste. Toda v senci teh slavnih imen se gibljejo dandanes oni mali pokreti in težnje, ki si vkljub svoji neogljenosti domišljujejo, da so srčika narodovega življenja.

Pretekli meseci so pokazali, da se ta, vsem Slovencem sveta in skupna imena izrabljajo za doneče fanfare nekaterih skupin in skupinic. Primož Trubar naj bi predstavljal sedanjega «samoslovenskega» človeka, Josip Stritar naj stoji na čelu neke politične skupine. Pri vsem tem je še posebno zanimivo in za duhovno nastrojenje današnjih generacij značilno, da se morajo te velike osebnosti nasilno prikrojiti za potrebe dotičnih skupin. Verski reformator Primož Trubar naj se vklene v objem tistih, ki so stoletja zaničevali njegovo veljavo, pobijali njegovo delo. Josip Stritar naj bi kot demagoški agitator korakal pred političnimi četami, ki jih je v svojih «Dunajskih sonetih» z bičem srdito ožigosal. V sentimentalni večerni uri je pod tivolskim parkom slavila v poltemo zavita majhna gruča Trubarjevo tristopetdesetletnico. V Velikolaški okolici sta domača razprtija in politična tekma ob prisotnosti predstavnika Slovenske Matice pokazala, da današnji čas ni sposoben za razlikovanje velikega od malega.

Morda se motimo, morda sodimo preostro. Mogoče je, da so bili nagibi onih, ki so proslavljali v majhni družbi Trubarja, drugi,

nego samo nacionalno slovenski. Morda je skromna proslava vznikla iz zadržanega stremljenja po očiščenju današnjih verskih razmer. Kakor je Trubar, veliki reformator, grmel proti onim, ki so v tedanjih časih prodajali odpustke, tako je morda tudi danes potreben mož, ki bi ostro in z nezlomljivo odločnostjo udaril po onih, ki so prodajanje odpustkov spremenili v razne kupčije. Če je bil to zavestno ali podzavestno motiv tihe proslave, potem je le obžalovati, da se ta motiv ni razjasnil v vsej svoji veličini in dalekosežnosti: splošna želja po verskem preporedu bi bila zbrala okoli tivolskih jagnjedi trume namesto peščice. Narod čaka, da bi naša doba vrgla iz sebe moža, ki bi opravil to delo tam, kjer je najbolj potrebno, pa tudi edino uspešno.

Tudi Stritarjevo proslavo si lahko ogledamo v nekoliko drugačni luči. Morda ne stoji za njo strankarska tvorba, hlepeča po tem, da izkoristi kulturno slavo v svoje namene. Optimisti bi to prav radi verjeli. Gotovo pa je, da razkriva Stritarjeva proslava politično zastrupljenost našega podeželja. In gotovo je tudi, da naša kulturna javnost ni sposobna, potisniti politične težnje in krajevne razprtije v zdravo smer. Naša kolektivna narodna zavest se drobi v osamljene, stranske, nepomembne, kaotične boje.

Trubar in Stritar sta slovenska moža, ki sta posebila in udeležila dve lepi slovenski narodni lastnosti: težnjo po globoki, čisti vernosti in težnjo po zdravi kulturni in politični miselnosti. Trubarjev reformatorski duh skupno s Stritarjevo kulturno resnicoljubnostjo v vrstah sodobnikov nimata mesta.

Alojz Zalokar:

SODNIKI IN UČITELJI

Če bi bila naša družba vsaj še za silo zdrava, bi morala v kritičnih časih storiti vse, kar je mogoče, da nekatere panoge svojega delovanja skrbno obvaruje pred okuženjem in razkrojem. Klice, ki napadajo duševnost našega delavca, obrtnika, kmeta, trgovca, uradnika in podjetnika ter kvarijo njegovo notranjo moralno odpornost, bi ne smele seči tudi do onih slojev naših narodnih delavcev, ki jim je dodeljena posebno delikatna in za družbeno ravnovesje velevažna naloga.

Naša mladina naj bi se usposobila, da popravi in pozida, kar je pokvaril ali podrl zagrenjeni duh iz generacij vojnih časov. Ta mladina naj bi bila temelj in tvorec nove bodočnosti. Toda peda-

gogi nas učijo, da zakladi, skriti v otroških srcih in bohotno brstenje v mladih dušah, sami ne morejo zagotoviti uspešne rasti. Mlado drevo potrebuje pravega vrtnarja. Naše učiteljstvo je z vnemo in uspehom izpolnjevalo svoje vzgojne naloge. Kar so morebiti skvarili neumestni učni načrti, je iz bogastva svoje duše popravil učitelj, kar so hotele ožgati strupene sape neugodnih razmer, je očeval učitelj. Kjer so se v učiteljskem zboru pokazale pomanjkljivosti, pristranosti, zagrenjenosti, pretiravanja ali celo zlorabe, tam jih je zdrava sredina sama uspešno odstranila in tako obvarovala mlado setev. Smer, v kateri je gradilo učiteljstvo, in duh, ki je preveval njegovo delo, sta bila zdrava.

Vzgoja mladine je najobčutljivejši del v našem družabnem ustroju. Občutljiva pa sta oba: mladina, ki prinaša s seboj nejasne in neopredeljene prirodne darove, in vzgojitelji, ki iz zrele ljubezni nadzorujejo in usmerjajo mlade brste. Oba ta dva činitelja zahtevata prav posebno pozornost. Današnja družina, ki v stiskah omaguje, mladini ne nudi dovolj krepke opore. Vzgojitelji pa trpe žalostno usodo kakor vsi intelektualni delavci, ki jih razkraja notranja duhovna kriza in premetava viharo morje življenja. Notranje in zunanje propadanje intelektualnih sil pomeni veliko škodo za narod. Prav posebno velika pa je škoda na narodnem duhovnem zdravju zaradi oslabljenja vzgojiteljskega stanu in poklica. Naša narodna zgodovina nam pripoveduje, da je toliko in toliko tisoč naše mladine utonilo v tujih narodnostih, ne po krivdi ali zaslugi tujerodnih davčnih uradnikov, advokatov ali zdravnikov, ampak po zaslugi tujerodnega učiteljstva. To spoznanje nas sili, da priznamo vzgojiteljskemu stanu prav izjemno pomembnost, ki sega veliko dlje in veliko globlje, nego delo drugih intelektualnih poklicev. Družba bi morala zaradi tega posvečati mnogo uvidevnosti pa strogosti in prave ljubezni učiteljstvu, učiteljstvo samo pa bi moralo do skrajnosti napeti vse dobre sposobnosti in samo sebe v strogi disciplini usposabljeti za vedno višje cilje. Kdo pa danes v tem smislu bolje izpolnjuje svojo nalogo, ali družba nasproti učiteljstvu ali učiteljstvo nasproti svojemu poklicu?

Prepričani smo, da ga ni nepristranskega opazovalca našega javnega življenja, ki ne bi mogel dati za učiteljstvo laskavega odgovora. Blagodejno in pomirjevalno je spoznanje, da si je naše učiteljstvo tudi v teh razburkanih časih znalo ohraniti treznost presojanja in jasen pogled v bodočnost mladine, ki mu je zaupana. Kaj naj bo vrhovna naloga naše vzgoje? Usposobiti je treba mladino, da si bo znala sama poiskati pravo pot skozi levičarske in desničarske zmede in skozi težave gospodarskega presnavljanja. Iz naše

mladine naj vzrastejo reformatorji, ki bodo prenovili temelje našega duhovnega, gospodarskega in socialnega sožitja. Naj iz naše mladine ne vzrastejo revolucionarni duhovi, ki bi zasejali kaos in propad. Nam je treba res temeljitih reform. Toda nihče si ne sme prikrivati, da bi bilo za naš narod revolucionarno razdejanje začetek konca. Ali more šola kaj več storiti kakor to, da vzgoji samostojno, kleno generacijo bodočnosti? To pa se da z uspehom opraviti le v okviru naroda in države. Realnost zahteva od nas in bo zahtevala še v večji meri od naših naslednikov, da se samoniklo uveljavimo v tistem prirodnem okviru, ki nam ga nudita narod in država. Učiteljstvo deluje v tej smeri in s tem dokazuje, da pravilno pojmuje svojo misijo.

Kočljivo je tehtati prednost v važnosti posameznih stanov. Kljub temu pa smemo brez posebnih pridržkov postaviti med posebno važne poklice sodniški poklic. Sodnik opravlja podobno nalogo kakor učitelj. Naj sodijo pravni filozofi o vlogi in naravi prava tako ali tako: praktično življenje kaže, da vršita pravo in sodstvo neko očiščujočo funkcijo v človeški družbi, ki bi jo lahko primerjali z vzgojnim delom učitelja. Kakor učitelj, tako izvršuje tudi sodnik v narodu etične naloge. Zato morata imeti osebne kvalitete razvite v toliki meri, da sta kot osebnosti odlično sposobna za svoje delo. Sodnik in učitelj opravljata delo v človeškem kolektivu, toda kljub temu je vsako posamezno njuno dejanje strogo individualno. Čim se kolektivna stran poudari tako, da se učitelj in sodnik začutita samo kot mehaniziran sestavni del tega kolektiva, se pojavijo vse slabe posledice mehaniziranja. Pravo pade v birokratizem, vzgoja se spači v disciplini. Oboje je enako tuje resničnim vzgonom življenja.

Tudi sodstvo preživlja danes enake pretresljaje kakor vse druge panoge človekovega intelektualnega delovanja. Tem bolj je torej potrebno, da zavaruje družba sodnike s posebnimi ukrepi pred splošno infekcijo. Letošnji 3. september jim je prinesel stalnost. Naj bi ta pridobitev povzdignila sodstvo nad močvirje današnjih dni in pripomogla k temu, da se ta občutljivi organ socialnega mehanizma obvarujejo pred škodo. Stalnost naj bi okrepila sodnikovo neodvisnost. Vendar ni neodvisnost pojem, ki bi se dal vkleniti samo v pravne stavke ali pa zagotoviti samo s pravnimi sredstvi: sodnikova neodvisnost more biti samo izraz njegove popolne, značajne in poštene osebnosti. Da bi se ta čim harmoničneje razvila, omogoča tista družba, ki zna prav oceniti dragoceno važnost neodvisnega sodstva zlasti v razburkanih časih, sodniškemu stanu gmotno in duhovno, da neguje in tudi svobodno uveljavlja svoj

možati, pošteni značaj. Trenotni politični uspehi na račun neodvisnosti sodstva so se vedno hudo maščevali.

O učitelju in sodniku, o teh dveh intelektualnih poklicih, je bilo treba spregovoriti nekoliko besed in sicer drugačnih, kakor jih rabijo o njih politične stranke in tisti, ki jih njihova ideologija uči, da se da le preko načelnega rušenja vsega priti do družabnih reform, do nekega idealnega izboljšanja človeške družbe. Ne računam s tem, da bi mogel kakorkoli vplivati na nekatere dnevne zablode in izrodke, pač pa sem trdno uverjen, da mora mirna beseda najti odmeva pri tistih, ki z zavestjo moralne odgovornosti opravljajo naloženo jim politično delo.

Dr. Ernest Turk:

OB DVAJSETLETNICI BOJEV I. DOBROVOLJSKE DIVIZIJE V DOBRUDŽI

Dvajset let je že minilo, odkar so se pojavili jugoslovanski vojni dobrovoljci na bojiščih v Dobrudži in ne z besedo, marveč z dejanji in z orožjem v roki pokazali vsemu svetu, da so odločeni boriti se do zadnjega diha proti avstro-ogrski monarhiji, ki je bila za Jugoslovane domovina samo po imenu, dejansko pa črno-žolta ječa vseh nenemških in nemadžarskih narodov. Danes, po dvajsetih letih, mnogi naši sodržavljani težko razumejo, kaj vse je žrtvoval Slovenec, Srb, Hrvat, avstrijski vojni ujetnik v Rusiji, ko je vrgel od sebe vse rodbinske in gmotne obzire in se kot nacionalni revolucionar prijavil za dobrovoljca v takratno srbsko vojsko, v duhu pa je bil že zaveden vojak še neustvarjene Jugoslavije. Kako je bilo to mogoče?

Pokreti dobrovoljcev se javljajo v zgodovini že v času turškega vpada na Balkanski polotok in v Napoleonovi dobi, nastali so pa tudi v Italiji, ko se so dvignili Garibaldinci. Toda posamezniki, ki so se prostovoljno iz kakega notranjega nagiba udeležili vojne, so bili sposobni samo za kratke in trenutne akcije, ker niso poznali prave organizacije in tudi ne discipline. Tvorili so skupine, ki jih z redno vojsko sploh ne moremo primerjati. Kot meteor so se te skupine pojavile in po prvem neuspehu zopet izginile.

Drugačen je pokret jugoslovanskih dobrovoljcev v svetovni vojni. Pri Jugoslovanih je že bila ukoreninjena dobrovoljska tradicija, kajti narodna zgodovina dokazuje, da so dobrovoljci nastopili že davno pred svetovno vojno, ko so se začeli Srbi boriti za

osvobojenje izpod turškega jarma. Tako so hiteli dobrovoljci v boj, ko je izbruhnul upor v Nevesinju leta 1875. in zajel Hercegovino in sosedno Bosno. Ti dobrovoljci, med njimi tudi Slovenci: Hubmajer, Merlak in Toman so se udeležili četovanja Petra Mrkonjića, našega blagopokojnega kralja Petra I. Osvoboditelja.

Število jugoslovanskih dobrovoljcev je naraslo in presenetilo bivše avstro-ogrške politične in vojaške kroge v balkanskih vojnah 1912/13, ko je srbsko rožje izvojevalo zmago nad Turki pri Kumanovu in je bilo osvobojeno južno srbstvo in so se osvobodile starodavne pokrajine, o katerih so pele pesmi kosovske in pesmi o kraljeviču Marku. Kumanovska bitka je sijajen in srečen začetek naše poznejše večletne herojske in nacionalne borbe za narodno osvobojenje in ujedinjenje. Balkanske zmage so potisnile jugoslovansko vprašanje pred vso Evropo, obenem pa so pobijale tudi avstro-ogrsko notranjo politiko; kajti vsak turški poraz je bil tudi poraz nemškega in madžarskega nasilja nad slovanskimi narodi v habsburški monarhiji. Zato so za časa balkanskih vojn prihajali mladeniči in možje, vojaki in zdravniki iz prečanskih krajev v Srbijo ter stopali v službo Srbov in Bolgarov. Ti pokreti so bili velika priprava za dobrovoljsko gibanje jugoslovanskega naroda, ki je doseglo največji razmah med svetovno vojno, ko so Srbi, Hrvati in Slovenci iz vseh jugoslovanskih pokrajin bivše avstro-ogrške monarhije osnovali na podlagi prostovoljne, toda strogo narodne discipline številne polke, ki so se štiri leta borili kot redna vojska, dokler se ni uresničila ideja narodnega osvobojenja in ujedinjenja. Kateri so bili ti činitelji, ki so sprožili dobrovoljsko gibanje?

Jugoslovani v nekdanji avstro-ogrski monarhiji so bili razdeljeni na štiri upravna področja. Slovenci in Hrvati v Dalmaciji in Istri so bili podrejeni avstrijskemu državnemu zboru, Hrvati v banovini so imeli nekako avtonomijo, Srbi v Vojvodini so bili pod pritiskom madžarizacije, Jugoslovane v Bosni in Hercegovini pa je tlačila oblast avstro-ogrškega finančnega ministra. Tako šest milijonov Jugoslovancev ni prišlo do politične veljave niti na Dunaju, pa tudi ne v Budimpešti. Najslabši je bil položaj Slovencev, ker jih je neusmiljeno trla germanizacija in so se morali z vso svojo energijo boriti za take osnovne pravice, ki so, gledane z današnjega vidika, prave malenkosti. Narodna rešitev za Slovence je bila samo v jugoslovanski ideji, ki je zahtevala, da se Srbi, Hrvati in Slovenci osvobodijo tuje oblasti in združijo v lastno državo. Misel na politično združenje Jugoslovancev se je od nastopa kralja Petra I. Karadžorđevića naglo širila in je dosegla po balkanskih vojnah mogočen razvoj. Avstro-Ogrska se je zavedala, da ima v svobodni Srbiji

jugoslovanski Pijemont, in se je zato pripravljala na odločilen spopad. Napetost med obema državama je vedno bolj naraščala in dušeče ozračje predvojne Evrope je razčistil leta 1914. vidovdanski strel srednješolca Gavrila Principa v Sarajevu.

Kaj pomeni to ime? Simbolično zveni in oznanja novo, to je jugoslovansko načelo. Po sarajevskem atentatu so se dogodki vrstili z bliskovito naglico in evropske države so se zapletle v vojno. Prvi potek dogodkov je kmalu pokazal, da bo svetovna vojna zaključila v zgodovini dobo, ki bo določila državam nove meje in označila novo pot v političnem in gospodarsko-socialnem razvoju. Umljivo je bilo torej, da je napočil tudi čas za rešitev jugoslovanskega vprašanja, ki je zahtevala dvoje: da avstro-ogrski Jugoslovani pokažejo svetu, ali so zadovoljni z usodo, v katero jih je pahnila zgodovina ali ne. V prvem primeru je pretila nevarnost, da jih nemško-madžarsko gospodstvo iztrebi kot manj vredno narodnostno skupino in izbriše z zemeljske površine, v drugem primeru pa se je nudila možnost, da pretečo katastrofo lahko zavrnejo, ako postanejo politično in gospodarsko neodvisni, kar so mogli doseči edino le z ustanovitvijo lastne narodne države.

Ustvarjati politično in gospodarsko svobodo je bilo v Avstriji nemogoče, ker so tlačitelji s spretnim sistemom onemogočili vsako akcijo, ki je stremela za narodnim osvobojenjem in ujedinenjem. Pa tudi brez ozira na to dejstvo nam nudi zgodovina mnogo primerov, da se osvobojenje tlačениh narodov pripravlja v emigraciji. Boj proti Avstriji je bilo mogoče organizirati samo v inozemstvu in vsak zaveden Srb, Hrvat in Slovenec je spoznal, da je obstoj njegove nacionalne samostojnosti odvisen od izida svetovne vojne. Predvsem je to razumela jugoslovanska revolucionarna mladina*, ki je zahtevala popolno nacionalno ujedinenje vseh Jugoslovanov in je smatrala idejo jugoslovanskega nacionalizma za osnovo svojega programa. Ta mladina je spoznala in uvidela, da se bo usoda Jugoslovanov in obenem usoda Avstrije rešila in odločila na bojnih poljanah.

Iz razloga torej, da izvojujejo Jugoslovanom politično in gospodarsko-socialno svobodo in jih združijo v neodvisno državo Jugoslavijo, so že v začetku vojne, kakor Preporodovci in ostali revolucionarni omladinci, tudi mnogi drugi Srbi, Hrvati in Slovenci raznih poklicev, kakor študentje, delavci, kmetje, trgovci in obrtniki pobegnili na stran antante, kjer so našli prikladen teren za boj proti

* Glej moj članek: Jugoslovanska misel in nacionalno gibanje med slovensko omladino do ujedinenja. (Misel in delo, 1/8, 1935.)

tlačiteljem. Osnovali so pokret jugoslovanskih vojnih dobrovoljcev, ki se je naglo širil in dobil svoj značaj v vojaških edinicah. Dobrovoljci so hiteli v boj, v katerem ujetništvo ni bilo več mogoče, ampak je bilo mogoče samo osvobojenje ali pa smrt.

Prvi odredi dobrovoljcev so nastali v Srbiji in so se v vrstah srbske armade udeležili bojev na Ceru in pri Rudniku, se umikali čez Albanijo in bili priča srbske narodne Golgote. Iz teh odredov je pozneje na solunskem bojišču nastal veliki dobrovoljski odred pod poveljstvom Vojina Popovića, znanega vojvode Vuka, ki je dosegel krono svojih uspehov l. 1916., ko je zavzel skupno s srbskimi bataljoni 2521 m visoki **Kajmakčalan**. Do velikega razmaha pa se je razvil pokret v Rusiji.

Silna ruska armada je v začetku l. 1915. dosegla mnogo uspehov: osvojila je Przemysl, Stanislavow in prodrla globoko v Karpate. Več stotisoč avstro-ogrskih vojakov je bilo ujetih, med njimi številni Slovenci, Hrvati in Srbi. Toda spomladi 1915. l. so združeni Nemci in Avstro-Madžari prešli v veliko ofenzivo proti Rusom in prebili fronto pri Gorlicah. Po tem preboju je bila maja istega leta ruska vojska poražena pri Tarnovu in do jeseni so jo nemške in avstrijske armade potisnile na črto: Riški zaliv—Dvinsk—romunska meja. Ogromno ozemlje so zasedle osrednje države na Poljskem in v Rusiji, že pred tem pa je težko nemško topništvo začelo rušiti francoske postojanke na zapadni fronti, usodni dogodki pa so se bližali tudi Srbiji.

Po nemški zmagi nad Rusi pri Gorlicah in Tarnovu je avstrijska armada ojačena z nemško silo začela pripravljati odločilen udarec proti Srbom. Priprave so bile mogoče tudi radi tega, ker je vojaška intervencija Italije na strani antante iz skoro nerazumljivih razlogov popolnoma zgrešila svoj cilj. Tako se je silovita premoč Nemčije in Avstrije obrnila proti Srbiji in ob Donavi in Savi so Nemci nagrmadili ogromne množine topništva in vojaštva. Osrednjim državam se je pridružila še Bolgarija, ki je z Nemčijo in Avstro-Ogrsko sklenila politično pogodbo in vojaško konvencijo. Osrednje države so začele intenzivno prevažati orožje in municijo v Turčijo preko Romunije in Bolgarije. V Sofiji so se mudili nemški oficirji in pripravljali z Bolgari skupno ofenzivo proti Srbom. V to početje zavezniki niso verovali in stavili so celo ponudbo Bolgarom, ki pa so odgovorili z mobilizacijo proti Srbiji. V zmislu zavezniške pogodbe je mobiliziral tudi grški ministrski predsednik Venizélos, toda sledila je izdaja. Kralj Konstantin je sicer odobril mobilizacijo, odrekel pa je istočasno svoje zaupanje Venizélosu in na čelo grškega

kabineta je stopil nevtralec Zaimis, ki je odklonil pogodbo med Grčijo in Srbijo.

Srbsko vrhovno poveljstvo je uvidelo pretečo nevarnost in je zato predlagalo zaveznikom po svoji vladi naglo ofenzivo proti Bolgarom. Srbska vojska naj bi zasedla Sofijo in uničila središča bolgarske mobilizacije prej, ko bi se ta končala. Toda antanta, zapeljana po iluzijah o Bolgarih, je nasprotovala hitri odločitvi in tako je propadel edini načrt, ki bi lahko ohranil Srbijo in mogoče celo pospešil padeč Dardanel ter Carigrada, če bi ga zavezniki sprejeli in po Srbih pravočasno izvedli. Srbska vojska je morala braniti Savo, Donavo, Drino in Vardar. Toda za tako obsežno obrambo je imela Srbija premalo vojnih sil. Zavezniki so sicer obljubljali pomoč, toda ostala je samo obljuba in neizbežna katastrofa je zadela Srbe. Ti so se pozimi, brez obleke in hrane, s svojim kraljem Petrom in regentom Aleksandrom kot vrhovnim zapovednikom celokupne srbske vojske, umikali z ogromnimi žrtvami preko zasneženih in pustih albanskih planin. Tako je nastala srbska narodna Golgota. V duhu dogovora med zavezniki sta Francija in Anglija prevzeli prehrano srbske vojske, Italija pa naj bi oskrbela prevoz srbskih čet na albansko obalo, odtod pa na Krf in v afriško Bizerto. Toda, ko so srbski rekruti po strašnih mukah, sestradani in po nadčloveških naporih iznemogli dospeli v Tirano, jih je Italija pognala na novo pot v Valono in odklonila zavezniško pomoč, ker je upala, da bo lažje ustvarila svoj program na Jadranu, če bo srbska vojska popolnoma izginila.

Baš v času, ko se je izvršil srbski umik preko Albanije in je antanta doživljala na bojiščih težke poraze, pa je gibanje dobrovoljcev doseglo največji razmah v Rusiji.

Pokret v Rusiji je nastal iz spontane akcije avstro-ogrskih Jugoslovanov, ki so prišli v rusko ujetništvo in se začeli javljati srbskemu poslaništvu v Petrogradu od vseh strani in vsak na svoj riziko. Srbsko poslaništvo je že v začetku 1915. l. prejelo okrog 10.000 prošenj, v katerih so Jugoslovani zahtevali, da jih ruske oblasti pustijo iz ujetništva na svobodo in jim dovolijo vstop v srbsko armado. Toda to prvo gibanje je naletelo na zapreke. Rusija se ni mogla odločiti za zbiranje dobrovoljcev, češ da mednarodno pravo prepoveduje ustanavljati vojaške edinice iz vojnih ujetnikov kake druge države. Ruska vlada se je bala, da bi nasprotniki formiranje dobrovoljskih odredov označili kot kršitev v Haagu sklenjenih pogodb. Še bolj pa so v Rusiji bali represalij od Nemcev in Avstrijcev, ki so zajeli mnogo ruskih vojnih ujetnikov. Srbsko poslaništvo v Petrogradu pa je leta 1915. vendarle doseglo, da so bili iz vojnega

ujetništva osvobojeni oni Jugoslovani, ki so se prijavili za dobrovoljce. Njihov prvi odred je srečno prispel v Srbijo ter se oktobra 1915. l. udeležil obrambe južne Morave proti bolgarskemu navalu. Po njihovem odhodu, in ko je Bolgarija z vojno napovedjo antanti pretrgala zvezo z Romunijo, je število dobrovoljcev vedno bolj narasčalo.

V januarju 1916. l. je ruski car Nikolaj II. pristal na to, da se od dobrovoljcev, bivših ujetnikov avstro-ogrske vojske formirajo vojaške edinice. Podlaga za to je bila že dana. Prva četa, iz katere se je pozneje hitro razvila divizija, je nastala iz straže dobrovoljcev, ki je čuvala skladišče srbske delegacije v Odesi. Ta je nakuovala za srbsko armado žito v južni Rusiji. V decembru 1915. l. je štela četa že 200 vojakov in 7 oficirjev. Dobrovoljci so začeli izdajati tudi svoj list «Slovenski Jug», ki so ga sami pisali in tiskali. Ta list je širil propagando med Jugoslovani, vojnimi ujetniki v Rusiji in zaradi tega so prihajali vedno novi dobrovoljci, ki so se zbirali okrog srbske delegacije v Odesi. Nastal je odred. Nove množice je bilo treba organizirati na vojaški podlagi. Zato so voditelji dobrovoljskega pokreta naprosili vlado kraljevine Srbije, katere armada se je odlikovala po vojaških vrlinah in izkušnjah ter demokratičnem duhu, da izvrši končno organizacijo dobrovoljcev. Nastala je prva srbska dobrovoljska divizija, ki je bila po ruskem načinu razdeljena na štiri polke po tri bataljone, imela je strojno in konjeniško divizijsko oddelenje ter komoro, poleg tega pa še oddelek za vzdrževanje zveze. Vojaki so bili oblečeni v ruske uniforme in s srbsko šajkačo na glavi.

V aprilu 1916. l. so dospeli srbski višji oficirji s Krfa pod vodstvom takratnega generalštabnega polkovnika Stevana Hadžića in začeli vežbati divizijo. V maju so posetili divizijo predsednik srbske vlade Nikola Pašić, znameniti ruski general Brusilov in ruski car Nikolaj II. Rusija je dala orožje, toda le omejeno število, ker tudi sama ni imela dovolj vojne opreme. Toda vojni dogodki so prekinili končno vežbanje in formiranje divizije. V pričakovanju, da bo stopila Romunija na stran antante, kar se je tudi zgodilo, je rusko vrhovno poveljstvo sporazumno s srbsko vlado odločilo, da se divizija uporabi za operacije v Dobrudži skupno z rusko in romunsko armado. Ko je divizija dobila povelje, da se koncentrira ob romunski meji, je krenila v juniju 1916. l. iz Odese in zasedla ozemlje med Bolgradom in Renijem v jugozahodnem kotu Besarabije. V

avgustu je divizija nadaljevala pot na vlačilcih po Donavi, prispela do mesta Črna voda in se nato koncentrirala v Medžidiji, središču Dobrudže. Z rusko pehotno in konjeniško divizijo je tvorila dobrovoljska divizija 47. korpus (armadni zbor) ruske armade in je bila pod ruskim vrhovnim poveljstvom. Toda dogodki so prehitevali in brez topništva in tehničnih čet je morala divizija kljub protestu svojega poveljnika polkovnika Hadžića v boj, naj zavzame bolgarsko mesto Dobrič ob romunsko-bolgarski meji. Operirala je torej v jugovzhodnem delu Dobrudže v smeri železniške proge, ki veže romunsko črnomoško mesto Constanca (Konstanca) z bolgarskim primorskim mestom Varno. Tako je prišlo 6. septembra 1916. l. do prve velike bitke* v Dobrudži, v kateri so dobrovoljci povzročili bolgarski armadi težko krizo in ustvarili take taktične pogoje, da je bil končni bojni uspeh zelo blizu. Če bi bil poveljnik 47. korpusa (armadnega zbora) osebno na bojišču in bi čvrsto združil poveljstvo nad vsemi tremi divizijami v svojih rokah, bi dobrovoljci 6. septembra povsem zanesljivo obvladali Dobrič. Borbe so se nadaljevale in 14. septembra je dobrovoljska divizija izvojevala sijajno zmago nad sovražnikom pri Tekederesiju in kakor priznava bolgarski general Tošev, zadala težke udarce 1. sofijski in 4. preslavski diviziji ter onemogočila napad na rusko in romunsko divizijo, ko je izletela iz sredine in jih zaščitila na desnem in levem krilu. Kmalu nato pa je sledila 19. in 20. septembra najhujša bitka pri vasi Kokardži, ki je zahtevala strašne žrtve in se je na obeh straneh vodila po točno določenem načrtu. Cilj nemške armade pod poveljstvom maršala Mackensena in bolgarske pod vodstvom generala Toševa je bil ta, da združeni Nemci in Bolgari s hitrim napadom iznenadijo 3. romunsko armado in ji na ta način onemogočijo utrditi se na postojankah, ki so jih bili zasedli Romuni. Po porazu romunske armade je sovražnik nameraval pospešiti ofenzivo v Dobrudži, da bi se polastil železniške proge Črna voda—Constanca, ki jo je hotel zaščititi in obdržati v svoji posesti. Na ta način so skušali nasprotniki srečno zaključiti borbe v Dobrudži in nato velik del svoje vojne sile usmeriti v severno Bolgarijo, kjer naj bi se začele operacije preko Donave proti Bukureštu v zvezi z ofenzivo avstrijsko-nemške armade, ki je prodirala iz Erdelja v Vlaško. Toda ta načrt se ni posrečil, ker je 19. septembra dobrovoljska divizija pri Kokardži izvojevala sijajno zmago nad sovražnikom, ko je strla napa-

* O borbah v Dobrudži obširno razpravlja div. general Vojin Maksimović v svojem delu: Spomenica prve srpske dobrovoljačke divizije 1916—1926. Beograd.

dalno silo cele bolgarske 5. armade in jo prisilila k defenzivi, v kateri je ostala skoro mesec dni. Tako je 19. september postal dan slave za vso dobrovoljsko divizijo, ki je visoko dvignila ugled naše vojske pri zaveznikih kakor tudi pri nasprotnikih.

Po bitki pri Kokardži so boji za nekaj časa popustili, toda 2. oktobra je divizija dobila ukaz, da napade sovražnika pri Amzači, ki je razpolagal z mnogo večjo vojaško silo kakor pa dobrovoljci. Toda ti niso odnehali in v srditi borbi so izvojevali novo zmago, ki je preprečila napadalno idejo maršala Mackensena, kateremu je bil že zagotovljen prehod čez Donavo v notranjost Romunije, da bi čim preje zaključil ofenzivo v Dobrudži. Toda Mackensen ni uspel in boji v Dobrudži so se nadaljevali. Izgledalo je, da bo dobrovoljska divizija prebila bolgarsko fronto in prodirala dalje proti Sofiji, toda v tem važnem trenutku pa je ostala na cedilu. V noči od 24. na 25. oktobra je napočil pri vasi Pazarli najbolj kritičen čas, ker so se ruske in romunske čete umaknile brez vsakega obvestila. Sovražnik je tedaj obkolil levo krilo dobrovoljske divizije in jo napadel naravnost v bok. Po srditem boju in junaških dejanjih, za katera je žela najvišje priznanje takratnega prestolonaslednika Aleksandra in ruskega vrhovnega poveljstva, se je divizija z nadčloveško silo pretolkla skozi jekleni obroč s strahovitimi juriši moža proti možu in se rešila v ozadje, da se preuredi, ker je imela številne in težke izgube. Ob začetku ofenzive je štela divizija 20.541 ljudi in je od tega prvotnega števila izgubila v dneh od 6. septembra do 25. oktobra 1916. l. 245 oficirjev in 8056 vojakov, torej 40,7% vsega števila divizije, ali 50 odstotkov borcev pešakov.

Ako hočemo borbe I. dobrovoljske divizije pravilno oceniti, potem moramo upoštevati, da je imela divizija zelo malo poljskih topov, puške pa so bile avstrijske in so jih Rusi nabrali na raznih bojiščih. Zato so bile puške precej v neredu, municija je bila brez saržerjev in so morali dobrovoljci po vsakem strelu ponovno polniti puške, medtem ko so imeli Nemci in Bolgari saržerje s petimi patroni. Mitraljeze (strojnice) so bile sestavljene iz različnih delov raznih tipov in je na njihovo slabo uporabljivost opozarjalo divizijsko poveljstvo že v Odesi, ali brez uspeha. Divizija je odšla v boj slabo opremljena, pred seboj pa je imela v Bolgarih, Nemcih in Turkih moderno in do zob oborožene nasprotnike. Kljub temu pa je divizija taktično zmagala; kajti po porazu romunskega in ruskega krila je ohranila ne samo svoje postojanke, marveč je celo

razbila bolgarski center, in ko se je morala zaradi poraza drugih divizij umakniti, je z neizmernimi izgubami ščitila umik levega in desnega krila. Z junaškim obnašanjem in uspešnim delom je divizija največ doprinesla, da so operacije v Dobrudži dosegle svoj cilj; kajti uspeh borb v Dobrudži je bil baš v tem, da so bile kljub porazu Romunov s solunske fronte odpoklicane na pomoč: 4 bolgarske divizije, 1 konjeniška bolgarska divizija, 2 turški in 1 nemška pehotna divizija, vsega 96 bataljonov, 29 eskadronov in 70 baterij in to ravno ob času, ko se je srbska vojska, pomnožena z dobrovoljci, pojavila na planinskem vencu Solunskega zaliva. Bogve, kako bi potekla borba na solunski fronti, če bi stala tam popolna III. bolgarska armada, ki je bila v Dobrudži razkrojena. Bolgarski general Kiriceski je napisal: «Če bi ne bilo našega poraza v Dobrudži, mi Bolgari ne bi nikdar izgubili Vodena, Kajmakčalana in Bitolja.»

Velik je bil uspeh, ki ga je dosegla I. dobrovoljska divizija v političnem oziru. Postavila je evropsko diplomacijo pred izvršeno dejstvo, ker je na bojnem polju izpričala voljo Srbov, Hrvatov in Slovencev, da se hočejo osvoboditi tujega gospodstva in združiti v lastno državo. Tako so dobrovoljci problem političnega ujedinjenja, s katerim se mnogi v naši državi že 18 let mučijo, rešili hitro, in sicer v enem napadu, ko so med njimi na bojišču in v težkih borbah **izginile vse plemenske in verske razlike.**

Pojav dobrovoljskih polkov v Dobrudži je pomenil pred vso kulturno Evropo krvav protest proti krvoločni sili, s katero je avstro-ogrska monarhija potvorila resnico o našem neosvobojenem narodu, ki je moral v žalostnem času svoje zgodovine služiti proti svoji volji tuji ideji in tujim interesom.

Poleg Slovencev, Hrvatov in Srbov so se v vrstah dobrovoljske divizije borili tudi Čehi in Rusi in na ta način skupno z Jugoslovani na bojnih poljanah manifestirali **slovansko solidarnost** proti nemškemu in madžarsko-mongolskemu imperializmu.

V borbah v Dobrudži so sodelovali tudi številni Slovenci in so ravno slovenski dobrovoljci prvi primer resnega oboroženega odpora Slovencev proti bivšim tlačiteljem, pa tudi prvi resnični dokaz, da vodi samo oborožen odpor do uspeha. Če so bile skoro vse druge borbe za našo svobodo le borbe besede in peresa, kulminira akcija dobrovoljcev v borbi z dejanji in z žrtvovanjem srčne krvi. To pa je tudi zadnje in vse, kar človek more dati za veliko stvar.

Lavo Čermelj:

MITOS O PREDVOJNEM ITALIJANSKEM IREUDENTIZMU NA PRIMORSKEM

Neosnovanost, neresničnost in neresnost italijanskega iredentizma na Primorskem je že dve leti pred svetovno vojno dokumentarno dokazal italijanski publicist Angelo Vivante v svoji knjigi «Irredentismo adriatico, contributo alla discussione sui rapporti austro-italiani» (Firenze 1912). Avtor je zbral toliko dragocenega gradiva o narodnostnih, političnih in gospodarskih prilikah na Primorskem ter se pri tem oziral v taki meri na naš življenj, kakor ni tega storil do tedaj niti noben naših pisateljev. Radi tega je bila Vivantijeva knjiga ob izbruhu vojne nad vse dobro došla našim zastopnikom v inozemstvu, saj so z njo najlažje utemeljevali naše pravice in naše zahteve. Za to so tudi preskrbeli njeno francosko izdajo. Italijanska izdaja je danes prava redkost, toda tudi francoska je premalo znana. Knjiga zasluži tudi danes veliko večjo pažnjo, zlasti ker še vedno pogrešamo tako knjigo v našem jeziku, ki bi nam prikazala primorske probleme v predvojni dobi. Kajti medvojna naša literatura je vse preveč pomanjkljiva in nezadostna. Radi tega se mi zdi umestna želja, ki jo je izrazil nekdo iz vrst mladine, da naj bi se preskrbel slovenski ali srbohrvatski prevod Vivantijeve knjige, ki bi moral biti seveda primerno komentiran in dopolnjen. Še bolj umestno bi bilo, da bi nam kdo podal v našem jeziku izvirno izčrpno študijo o tem predmetu.

Z vsebino Vivantijeve knjige se je strinjal tudi italijanski pesnik Scipio Slataper, ki je v svoji lirični zbirki «Il mio Carso» sprostil svojo slovansko dušo in javno priznal svojo ljubezen do slovenskega naroda, katerega otrok je bil tudi on sam. Slataper je v florentinski reviji «La Voce» označil Vivantijevo knjigo takole:

«Jedro V. knjige je: Iredentistična propaganda se opira na dve laži: na nacionalno in na ekonomsko. Nikakor ni res, da bi bilo v interesu vseh predelov julijskega ozemlja to, da bi jih anektirala Italija, in da bi si to želeli. Poleg Italijanov žive v Primorju namreč Slovenci in Hrvatje, ki tvorijo večino prebivalstva. To je ena izmed mnogih statističnih sleparij in kulturnih krivic, ki jih zagrešujejo Italijani proti Slovencem in Hrvatom, dočim Slovenci in Hrvatje pod silo razmer ne morejo tako grešiti proti Italijanom. Ti Slovani niso izmišljotina vlade in se niso morda šele včeraj priselili, temveč so po večjem delu domačini že skozi namanj enajst stoletij. Italijani ravnaajo z njimi slabo, toda ti Slovani niso bar-

bari, temveč obratno: kažejo, da so v nekaterih ozirih še bolj sposobni za kulturo kakor Italijani. Tako je bilo v skoro izključno italijanskem gradiščanskem okraju 31.66%, v slovenskem tolminskem okraju pa le 28.67% analfabetov. Promet kreditnih zavodov na Kranjskem je znašal leta 1880. 32.480 kron, leta 1902. pa že 44 milijonov! V ekonomskem faktorju pa kažeta i vsa zgodovina Trsta i neposredni studij sodobne trgovine, da prospeh tržaške luke nikakor ni naraven, temveč da ga je umetno ustvarila država, ki se ji je Trst iz trgovinskih potreb predal in ki je gospodarica njegovega specifičnega zaledja».

Resnica, ki sta jo neizprosno odkrila Vivante in Slataper, je zbudila zagovornike iredentizma. Zanje sta bila Vivante in Slataper ikonoklasta. Vivante je moral zaradi svoje knjige prezgodaj zaključiti svoje življenje. Slataper pa je postal tujec v svojem rojstnem kraju Trstu in je moral za kruhom v daljni Hamburg. Ob izbruhu vojne pa se je javil kot prostovoljec v italijanski vojski in je padel kot prostak pri Trziču na pobočju Krasa, ki ga je s tako ljubeznijo opeval.

Danes po aneksiji Julijske Krajine so prilike drugačne in sedaj prihajajo celo samji nekdanji vodje iredentističnega gibanja z resnico na dan.

Značilno je, da sta nam v zadnjem času prinesla dokaze za resničnost Vivantijevih ugotovitev dva docela različna faktorja: namreč bivši predstavnik prav tiste avstrijske oblasti, ki je baje zakrivila najhujše preganjanje Italijanov na Primorskem, in skoro istočasno tudi eden najbolj agilnih tržaških iredentistov, ki zavzema sedaj izredno visok položaj v italijanskem političnem življenju.

Prvi je bivši predsednik tržaške policije dr. Alfred Manussi-Montesole, ki živi sedaj kot upokojenec v Gradcu. Spisal je obširno razpravo o Primorski in Dalmaciji, ki je izšla v knjigi «Das Nationalitätenrecht des Alten Oesterreich» (W. Braumüller, Wien-Leipzig 1934). Manussijeva razprava ima kakor sicer vsa knjiga namen, pokazati svetu, kako pravična je bila rajnka Avstrija nasproti svojim manjšinam. Manussi pa še posebej poudarja važnost tiste peščice Nemcev, ki so živeli raztreseni po vseh večjih središčih Primorske in so tvorili skrajni steber nemškega mostu do Adrije. Tudi ne prikriva svojih simpatij do Italijanov. Kljub vsemu temu pa je njegov spis stvaren in objektiven in bo gotovo s pridom segel po njem vsakdo, ki se bavi s proučevanjem bojev našega naroda na Primorskem za svoje pravice za časa Avstrije. Kajti Manussijev spis je pravi kompendij za razvoj jezi-

kovnega vprašanja v javnih uradih, na sodiščih, pred samoupravnimi organi, v šoli, v javnem življenju in v cerkvi na Primorskem.

Na Primorskem so se borili za svoje jezikovne pravice samo Slovenci in Hrvatje, a Italijani so le branili svoje predpravice, ki so jih uživali že iz časa pred narodnim prebujenjem leta 1848. Boj Slovanov na Primorskem je bil silno težak in je zahteval izredne vztrajnosti, kajti boriti so se morali proti močnemu nemškemu valu, ki je silil k morju, in proti Italijanom, ki so z vsemi silami skušali dalje gospodovati nad slovansko večino. Tako omenja Manussi, da so samo v kratkem razdobju 1898—1906 istrski poslanci dr. Laginja, dr. Spinčić in prof. Mandić v dunajskem parlamentu vložili nič manj kakor 14 interpelacij o rabi hrvatskega in slovenskega jezika na sodiščih in da so istočasno o istem predmetu dr. Dukić, Grča in dr. Tuma petkrat interpelirali v goriškem in istrskem deželnem zboru. Vsak uspeh v tem pogledu je izvabil pri Italijanah najhujši odpor. Tako so morali na pr. v Piranu razobesiti na sodišču tablo z dvojezičnim napisom pod vojaško zaščito. V samem Trstu pa javna poslopja, kakor namestništvo, višje deželno sodišče, policijsko, poštno in finančno ravnateljstvo sploh niso imela napisov, ker so se avstrijske oblasti bale demonstracij in v zvezi s tem konfliktov s sosedno Italijo.

Nič manjši ni bil upor proti rabi slovenskega in hrvatskega jezika v deželnih zborih. Pravi vihar pa je nastal, ko je vodja tržaških Slovencev dr. Otokar Rybař 2. marca 1907. v tržaškem mestnem svetu prvič govoril slovensko.

Odpor Italijanov ni bil naperjen toliko proti dunajski vladi in njenim organom kolikor proti probujajočim se Jugoslovanom. V tem strahu pred Slovani so se znašli Italijani z nemškimi nacionalisti. Radi tega tudi niso Italijani kakor Čehi in Poljaki nastopili proti avstrijski ustavi iz leta 1867., temveč so bili v tem pogledu celo krotkejši od Slovencev in Hrvatov. Izjemo je tvorila manjša skupina tržaških Italijanov, ki so se sklicevali na pravice, ki so jim bile zajamčene leta 1382., ko se je Trst pod silo razmer predal v zaščito Habsburžanom.

Manussi navaja tudi statistiko prebivalcev po narodnostih, kakor se je uradno ocenilo ob koncu l. 1913. Vseh avstrijskih državljanov na Primorskem je bilo po tej cenitvi 958.000. Od teh je bilo 53% Jugoslovanov (20½% Hrvatov in 32½% Slovencev), 43% Italijanov, Furlanov in Romunov ter 3½% Nemcev. Potemtakem je bilo v zadnjem letu pred svetovno vojno na tedanjem Primorskem (t. j. v Trstu, v Istri in na Goriško-Gradiščanskem) 192.000 Hrvatov in

505.000 Slovencev, skupaj 497.000 Jugoslovanov proti 403.000 Furlanov in Italijanov ter 33.000 Nemcev. Ako upoštevamo še Reko, Zadar in del Notranjske, kar je tudi prišlo pod Italijo, ter še Beneško Slovenijo, se ta števila ujemajo z našimi cenitvami, po katerih je ostalo pod Italijo na kompaktnem ozemlju najmanj 600.000 Jugoslovanov.

V luči teh statističnih podatkov lahko presojamo «pravičnost» rajnke Avstrije do njenih narodnosti. Kot primer vzemimo srednje šole: Leta 1914. so imeli Jugoslovani na Primorskem 6 srednjih šol (ali bolje 5 in pol, kajti žensko učiteljske v Gorici je bilo dvojezično), in sicer 3 slovenske in 3 hrvatske; hrvatsko zasebno učiteljske v Pazinu z neznatnim številom učenk ni všteto. Italijani pa so imeli 15 srednjih šol in Nemci, ki so tvorili docela neznaten del prebivalstva in so bili poleg tega skoro samo novopriseljenci, kar 8 srednjih šol. Vseh jugoslovanskih srednješolcev je bilo 1918 (1502 Slovenci in 416 Hrvatov), to je 25% (20% in 5%), italijanskih 4797 ali 62% in nemških 928 ali 12%. A sorazmerno po številu prebivalcev bi bili morali imeti Jugoslovani vsaj 15 srednjih šol (Slovenci 9, Hrvatje 6), Italijani 13 in Nemci le 1 srednjo šolo. Po istem ključu bi moralo biti najmanj še enkrat toliko jugoslovanskih srednješolcev (hrvatskih celo štirikrat toliko), italijanskih pa za eno tretjino manj, nemških pa kar za tri četrtine manj.*

Izmed samih nekdanjih iredentistov pa je postavil italijanski iredentizem v pravo luč Mario Alberti, ki je začel pred vojno svojo karijero kot žurnalist, a se je pozneje prelevil v gospodarstvenika ter si je stekel posebne zasluge kot opolnomočeni minister Italije pri gospodarski restavraciji Avstrije in pri vzpostavitvi prijateljskih odnošajev med obema državama. Značilno je, da so se prav nekdanji iredentisti odlikovali pri sklepanju prijateljstva med Avstrijo in Italijo. Omenimo naj samo še podtajnika v zunanjem ministrstvu Fulvija Suvicha.

Že naslov obsežne Albertijeve knjige «L'Irredetismo senza romanticismo», (Como 1935) priča o pisateljevem namenu. Še bolj jasen je nadpis prvega poglavja, ki govori o «zgodovinski reviziji iredentističnega „mita“». Vendar ne smemo misliti, da je silila Albertija resnicoljubnost k temu, da je dokaj brezobzirno raztrgal nimbus, ki je obdajal iredentistično gibanje. Knjiga je produkt sedanjega političnega položaja v Italiji in še bolj sedanjih odnosov Italije do Avstrije in Madžarske. Avtor se je odločil razkrinkati

* Podrobnejša razprava o srednjem in strokovnem šolstvu na Primorskem pred svetovno vojno izide v kratkem v «Jadranskem koledarju» za leto 1937.

iredentizem, ker je želel pokazati svetu, da so bili odnosi med Italijani na eni strani ter Nemci in Madžari na drugi strani od nekdanj takšni, kakršni so danes, saj so jih vedno vezali isti interesi, namreč strah pred slovanstvom in pravoslavljem. Po Albertiju ves iredentizem sploh ni bil naperjen proti Nemcem ali Madžarom. Če bi bil Alberti objavil svojo knjigo pred vojno, bi ga gotovo doletela enaka usoda kakor Vivantija in Slataperja. Tako pa je neštetokrat odlikovani zastopnik Italije, ki uživa največji ugled v Rimu in na Dunaju.

Alberti odkrito priznava, da je bilo tako zvano 'zatiranje' Italijanov «silno blágo, tolerantno in očetovsko». Italijanom da so bili naklonjeni vsi nemški uradniki na Primorskem in tudi v ostalem delu države. Življenje Italijanov na Primorskem se v bistvu ni razlikovalo od življenja Italijanov v kraljevini Italiji. Alberti prosto-dušno trdi, da «nacionalni karakter italijanskega ozemlja ob Jadrinu, ki je bilo pod avstrijsko oblastjo, nikakor ni bilo v resni nacionalni nevarnosti, dokler niso začele krušiti nemško premoč v Avstriji in madžarsko hegemonijo na Madžarskem koncesije Slovanom. Te koncesije so zadevale Nemce in Madžare sicer manj globoko — to že zaradi njihove številne moči — a vendar so jih občutili. Tembolj pa so koncesije Slovanom zadevale sektorje drugih narodnosti, ki so po manjši številni moči, po svojem neznatnem pomenu za državno konstitucijo in morda tudi po frondističnem nastopanju številnih njihovih elementov, bili izročeni kot žrtev pohlepnosti in nestrpnosti naraščajočega slovanskega vala».

Po Albertijevem mnenju je bilo zatiranje primorskih Italijanov po Nemcih samo «predsodek», a krutost cesarja Franca Jožefa le «retorična teza» in demokratična «frazza». Iredentist Alberti zagovarja «cesarja obešancev» celo nasproti bivšemu italijanskemu ministru Sforzi in njegovi knjigi «Le batisseurs de l'Europe moderne». Po Albertiju je bil glavni in edino nevarni sovražnik Italijanov nadvojvoda Franc Ferdinand s svojimi načrti za trializem. Njemu pripisuje vso krivdo za izbruh svetovne vojne. Njega, generala Conrada v. Hötendorfa in zadnjega tržaškega namestnika «rdečega princa» Hohenloheja pa dolži, da so razplamtili italijanski iredentizem in da so zrušili avstrijsko-nemško-italijansko trozvezo.

Alberti priznava, da so Avstrijci večkrat skušali Trst ponemčiti in Reko pomadžariti, toda pristavlja, da ti poskusi niso bili nikdar nevarni. «Kajti manjkala jim je demografska podlaga in izvrševalci teh poizkusov niso kazali tistega zaničevanja italijanske kulture, ki je navdajala velike slovanske mase z njihovim nazadnjaškim in primitivnim barbarizmom v naskoku proti italijanskim postojan-

kam. Kakor vodna kapljica, ki pade na žareče železo, tako je na žarečem železu italijanske nacionalne volje dežek ponemčevanja in pomadžarjevanja takoj inzginjal, ne da bi puščal vidnih posledic.»

S temi besedami je Alberti na kratko označil bistvo vsega nacionalnega boja Italijanov na Primorskem. Sovražnik je bil zanje samo Slovan, Nемеc le toliko, kolikor so mu očitali, da privošči tudi Slovanom kako narodno ali jezikovno pravico. Dokler so bili Slovani na Primorskem nacionalno še nezavedni in so se dali v italijanskih središčih asimilirati, niso videli Italijani v njih nevarnih sovražnikov. Tedaj so jih samo zaničevali kot «ščave» (sužnje). Čim pa se je slovanska masa nacionalno vzbudila in tako ustavila nadaljnje raznarodovanje, so jih Italijani nele samo zaničevali, temveč tudi sovražili. To sovrašтво pa skoro ni poznalo mej, saj gre tudi Alberti v svoji knjigi tako daleč, da očita celo slovenskim in hrvaškim sodnikom, ki so splošno veljali za najboljše, «nizko kulturno in intelektualno stopnjo».

Po Albertiju so bili italijanskim iredentistom nenaklonjeni samo slovanski sodniki. Za preganjanje iredentistov ob pouličnih demonstracijah niso bili po njegovem mnenju odgovorne politične in policijske oblasti, temveč slovenski stražniki, ki so samo izvrševali ukaz oblasti.

Značilno za prijazno razpoloženje Nemcev nasproti Italijanom in za njihovo nenaklonjenost proti Slovanom je bilo njihovo stališče l. 1913., ko je tedanji tržaški namestnik Hohenlohe izdal ukaz, da mora tržaški magistrat odsloviti vse uradnike in uslužbence, ki so italijanski državljani. Proti temu odloku, ki ni bil Slovanom niti toliko v prid, so nastopili zastopniki nemških nameščencev v Trstu. Tudi skoro ves nemški tisk v Avstriji, še bolj pa tisk v Nemčiji je podpiral proteste tržaških italijanskih voditeljev.

Posebno pristrčni so bili stiki med nekaterimi eksponenti italijanskega iredentizma in pangermanisti, ki so bivali v Trstu. Njihove skupne težnje so bile po Albertiju sledeče: «Trebaja, da se Avstrija razdruži, kajti enako nevarna je Nemcem kakor Italijanom. Ona kuje načrte proti obema narodoma v prid Slovanom. Zveza med pangermanizmom in italijanskim iredentizmom bo morala rasti in se ojačiti do najvišje mere, ko bo stopil na prestol podpiratelj Slovanov, nadvojvoda Franc Ferdinand. Radi nujne potrebe, da se razsuje monarhija, so gledali bolj daljnogledni pangermanisti in italijanski iredentisti s simpatijo tudi na srbski iredentizem in na dru-

ga centrifugalna gibanja». O kaki zvezi med talijanskimi iredentisti in primorskimi jugoslovanskimi iredentisti pa ni bilo niti govora. Alberti trdi, da ni bilo take zveze, češ da ni bilo v Trstu slovanskih iredentistov; če pa so bili, da niso mogli Italijani zaupati v njihovo lojalnost. Če bi bil Alberti to trdil pred svetovno vojno, bi bilo vsaj umljivo, dasi neutemeljeno. Da pa trdi kaj takšnega po končani svetovni vojni, priča samo o njegovem absolutno sovražnem razpoloženju do Slovanov. Smelo smemo trditi, da so primorski Italijani, posebno pa iredentisti umetno preprečevali vsako globlje spoznavanje slovanskega življa, ker so vedeli, da bi tedaj morali izpremeniti svoje naziranje. Njihovo dotedanje preziranje Slovanov bi se izkazalo za neosnovano in zmotno. Izgubili bi tako najizdatnejše orožje, ki so ga imeli v boju proti Slovanom.

Sicer pa tudi italijanski iredentizem ni bil posebno razširjen. Alberti sam pravi, da je bilo število iredentistov na deželi minimalno in tudi v mestih neznatno. «V Trstu samem je bilo morda 2% zavednih iredentistov: 5000 oseb od skoro četrta milijona prebivalcev. Deset odstotkov te iredentistične 'elite' ali kakih petsto oseb se je uveljavljalo tudi z dejanji in ne samo pasivno z mislijo in vernim pričakovanjem. Končno je bilo le deset od sto teh desetih odstotkov, ali kakih petdeset oseb, ki so bili dnevni akterji, stalni spodbujevalci, stebri latentne in vidne ustaške priprave.» Da, Alberti si usoja trditi celo, da bi se bila morda tudi svetovna vojna drugače končala, ako ne bi bilo v Trstu kakih sto aktivnih iredentistov in ako bi zatrli sedem iredentističnih časnikarjev.

Alberti odkrito priznava, da so bili italijanski iredentisti po velikem delu potomci ali sinovi drugorodcev, neredkokdaj pa celo sami tuji priseljenci. Tako je bil eden prvih sotrudnikov iredentističnega organa «Indipendente», Ferdinand Rafael Ullmann, bavarskega pokolenja. Lastnik tržaškega glavnega lista «Il Piccolo» Teodoro Mayer pa je sin madžarskega Žida, ki se je priselil v Trst iz Velike Kaniže. Iz seznama italijanskih dobrovoljcev v svetovni vojni navaja Alberti 90 imen, ki pričajo o nemškem ali slovanskem pokoljenju. Njih število pa je neprimerno večje. Sam Alberti je posvetil svojo knjigo spominu svojih — nemških in madžarskih prednikov z materine strani. Da, celo prvak med italijanskimi iredentisti, ki je žrtvoval za svoje prepričanje življenje, Guglielmo Oberdank, je bil nezakonski sin slovenske matere in je govoril v svojih otroških letih tudi slovensko.

Značilno ne toliko za predvojno dobo kakor za sedanje razmere v Italiji je dejstvo, da skuša Alberti popolnoma zmanjšati sodelo-

vanje sedaj nepriljubljenih strank in frakcij pri iredentističnem gibanju in povišati delo onih, ki uživajo simpatije fašističnega režima. Radi tega odreka skoro vsako zaslugo italijanskim framasonom. Tiste framasone-iredentiste pa, ki jih vsekakor ne more zatajiti, slika kot bele vrane. Tudi delo republikancev, ki je bilo gotovo bolj idealno in nesebično, ne najde milosti v Albertijevi knjigi. Bili so pač nekoliko pravičnejši v odnosih do Slovanov. Nasprotno pa povišuje zasluge Židov in katoliškega duhovništva. Zlasti delo salezijancev in njihovega vodje don Michelangela Rubina je opombe vredno. Rubino je bil prvotno bersaljerski poročnik, nato je vstopil v salezijanski red. Po službovanju v raznih politično važnih krajih, kakor v Aleksandriji in Smirni, je prišel v Trst, kjer je v delavskem okraju pri Sv. Jakobu, ki je bil slovenski in socialistični, začel širiti italijanstvo in iredentizem. Ob izbruhu vojne je stopil zopet v vojsko. Po končani vojni je bil zvest oproda Gabrijele d' Annunzija na Reki. Sedaj je generalni kaplan fašističnih črnih srajc. Zanimivo je tudi, da so italijanski duhovniki na Primorskem in na Tirolskem prejeli denarno podporo od društva «Dante Alighieri», ki so ga vodili framasoni.

Po številu pristašev italijansko iredentistično gibanje ni imelo torej tistega pomena, ki se mu splošno pripisuje. Toda tudi ono malo, kar ostaja po kritičnem presojanju, je imelo po Albertiniju docela drugačen značaj, kakor se običajno misli. «Akcija aktivnega iredentizma je stremela za tem, da bi napravila žrtve iz onih, ki so jo izvajali, nikakor pa med nasprotniki ali med indiferentnim ali simpatizirajočim ljudstvom. Bili so prostovoljni mučeniki patriotizma: majhni mučeniki, toda nekateri tudi veliki mučeniki. Kako velika je bila volja po mučeništvu v Guglielmu Oberdanku, ki ni hotel ubiti, temveč je hotel biti ubit.» S tega stališča je po Albertinijevem mnenju bila vsa zgodovina akcijskega iredentizma — ako ne upoštevamo nekaterih sporadnih primerov, ki so jih po njegovem mnenju zakrivili agentje provokaterji — le pesem žrtvovanja. Ni tu mesta, da bi konkretnije proučevali, kako «nedolžno» je bilo početje italijanskih iredentistov, zlasti nasproti slovanskemu prebivalstvu. Ugotavljamo samo, da je bilo žrtvovanje, ki ga navaja Alberti, zelo ceno žrtvovanje, kajti ti «zavestni mučeniki» so že vnaprej lahko računali na posredovanje italijanske vlade, ki je izrabljala iredentizem kot strašilo proti svoji zaveznici Avstro-Ogrski. Le enega pravega mučenika izkazuje vsa zgodovina italijanskega iredentizma in še ta je bil, kakor smo že omenili, sin slovenske matere.

Anton Lajovic:

SLOVENSKA DISCIPLINIRANOST

Nekega ameriškega časnikarja, ki je potoval po naših krajih, so vprašali, kak vtis napravijo nanj Slovenci. Izjavil je: Slovenci ste preveč disciplinirani.

Zdi se, da je ta ameriški časnikar, prihajajoč iz čisto drugačnih razmer in življenjskih prilik, zagledal na tako lahkoten kakor bistroviden način na našem življenju izredno značilno potezo, kate-
tere mi sami med seboj nismo nikoli videli. A če bi jo opazili pred 10—15 leti in bi iz takega spoznanja izpremenili tudi svoje individualno in skupnostno zadržanje, bi bilo gotovo vse drugače poteklo naše slovensko življenje.

V čem je prav za prav tisto, kar je označil ameriški časnikar kot našo preveliko discipliniranost? Naj to pokažemo na primeru.

*

Ves naš pravni red — enako kakor v vsej zapadni in srednji Evropi — sloni na načelu svobodne in nedotakljive zasebne lastnine. Vsi zakoni, ki obravnavajo materialno stran pravnega življenja, in pa zakoni, ki urejujejo postopek za uveljavljanje zasebnih pravic, so zgrajeni na tem načelu. Šele v najnovejšem času so udrla v ta sistem nova socialna načela, ne da bi bistveno trpel princip svobodne privatne lastnine.

Ob drugih novih idejah se je pojavila tudi ideja agrarne reforme, naj se preveliki kompleksi zemljišč porazdelc med najsiromašnejše obdelovalce zemlje, da se jim ustvari možnost zdravega življenja. To bo obenem okrepitev narodove življenjske moči in njegovega blagostanja.

Če primerjamo idejo agrarne reforme z načelom svobodne in nedotakljive privatne lastnine, vidimo, da je ta ideja naravnost v nasprotju z omenjenim načelom, da je tako rekoč zanikanje in uničenje tega načela. Po veljavnem pravnem redu bi moral biti vsak nosilec privatne lastnine zaščiten. Ideja agrarne reforme se pokaže torej ob temeljnem pravnem načelu našega družabnega reda, ob svobodni privatni lastnini, kot naravnost revolucionarna. Kot revolucionarna pa mora biti odvrtna vsakomur, ki je pristaš popolne neizpremenljivosti pravnega reda, ki temelji kakor naš na svobodni in nedotakljivi zasebni lastnini. Toda ali je red isto kar pravičnost?

*

Svojčas je v beograjski reviji «Srp. knjiž. glasniku» priobčil Gjorgje Tašić, profesor pravne filozofije na beograjski univerzi, članek «Pravičnost in red kot principa v pravu». V njem kaže na to,

da obstojata v pravni filozofiji dve nasprotni si struji, katerih ena trdi, da je temeljna vrednota vsake pravne ureditve družbe edinole **red**. Ta vrednota da je važnejša kakor tako zvana pravičnost. Red se mora vzdržati tudi tačas, če bi bil v konkretnem primeru izrek organov pravnega reda krivičen za poedinca. Baš red da je sožitju neobhodno potrebna podstava, ker znači ne samo za posameznika, temveč tudi za skupine sigurnost ne samo v sedanjosti, temveč tudi za bodočnost, ker je ž njim zvezana predvidljivost pravnih posledic za dejanja, ki jih storimo v sedanjosti in kojih sadovi naj se pokažejo v bodočnosti.

Nasprotna struja pa, dasi priznava važnost reda, vendarle smatra, da ne gredo samo zahteve sodobnega življenja, temveč da gre tudi ves razvoj za tem, da se s pravom in njegovo uporabo doseže ne samo izločitev sporov in stabilizacija življenja, temveč da je še bolj potrebno za stalnost reda in sožitje posameznikov to, da je red pravičen, to se pravi, da zadovoljuje one, kojih razmere naj se s pravom uredijo. Da je torej **pravičnost** tista, ki daje redu njegovo notranjo moč.

*

Če se vrnemo na prejšnji primer o agrarni reformi in pogledamo pravno načelo svobodne in nedotakljive privatne lastnine in njemu dozdevno nasprotujočo idejo agrarne reforme z vidikov reda in pravičnosti, se pokaže ideja agrarne reforme v povsem novi luči. Zakaj tudi ona ima svojo globoko etično podlago. Temelji namreč na pravičnosti, po kateri ne smemo pustiti celih rodbin v najtežavnějšíh razmerah življenja in celo v nevarnosti za obstoj samo zato, da ne bi prekršili mehanično vzetega principa o svobodni privatni lastnini. V a ž n e j š e je življenje številnih rodbin kakor pa načelo o nedotakljivosti lastnine posameznikov.

Ideji o redu, ki temelji na svobodni privatni lastnini, stopi torej nasproti ideja višje pravičnosti. Tej pravičnosti radi pripisujejo mistične lastnosti s tem, da ji dajejo ime: «naravno pravo» ali celo «božje pravo». To naravno ali božje pravo se vidi v tem, da naj imajo tudi najsiromašnejši pravico do življenja, ki je dostojno človeka. A z interesom vsega naroda je v skladu tudi materialna in moralna okrepitev čim širših slojev ljudstva.

Primer o agrarni reformi kaže, da sta tudi v praktičnem življenju — in ne samo v filozofskih strujah — izrazita dva toka pravnega mišljenja in čuvstvovanja. Eden vidi samo važnost reda in se zato konservativno drži do sedaj vajenih oblik pravnega življenja. V tem toku so ljudje, ki bi jih po Nietzscheju imenovali «večno včerajšnje». To so vsi tisti, ki zoper dosedanje pravne ureditve v

svoji komodnosti nikdar niso čutili nobenega odpora, najsi bi stara pravna ureditev vsebovala še take krivičnosti. Takim ljudem je najljubše, da nobena nova misel ne kvari njihovih «pridobljenih pravic» in ne moti njihovega zaspanega miru.

Drugi struji je sicer red tudi zelo važna vrednota pravnega življenja, toda še važnejša ji je pravičnost. Pripadnik te struje mora nujno imeti miselnost in čuvstvovanje usmerjeno ne na individualno in egoistično korist, temveč na splošno dobro, na korist skupnosti. Ideja pravičnosti v pravu in v njega praktični izvedbi ni torej mogoča brez socialnega, skupnostnega mišljenja in čuvstvovanja.

*

Če se tako spomnimo na izrek ameriškega časnikarja, se nam pokaže, da tisto, kar je na nas opazil kot preveliko discipliniranost, ni ničesar drugega kakor to, da naš človek v pravu ne vidi drugega kakor samo red, in sicer oni red, ki ga je prinesel s seboj iz habsburške Avstrije. Naš človek je bil v habsburški državi kot član slovenskega naroda vedno potiskan v kot in vedno inferioriziran, nasproti vladajočemu nemštvu se je čutil vedno podrejenega in podložnega. Dolga doba takega podrejenega življenja mu je vcepila vzgojo, da se mu je zdelo to stanje normalno in pravno pravilno. Popolnoma se je vdal temu redu in mu ostal zvest tudi še po prevratu.

Objektivno pogledano je bil to red za hlapca, podložnika. Na široko vzeto je torej naša discipliniranost hlapčevsko podložniška. In baš to discipliniranost je moral opaziti ameriški časnikar kot nekaj, kar se mu je zdelo preveč in se ni skladalo z njegovo mero discipliniranosti, ki je mera ameriškega svobodnega človeka. Zakaj velika je razlika med slepo pokorščino in med razumno pokorščino, kakor razlika med gospodarjem in hlapcem.

Ker se Slovenci še nismo domogli do one miselnosti in onega čuvstvovanja, ki bi ga morali imeti kot svobodni gospodarji na svojih tleh, nam še obenem manjka z gospodarjenjem zvezan interes za naše javne in narodne zadeve in s takim interesom zvezana skrb, ki niti za trenutek ne bi smela popustiti, kadar to zahtevajo skupnostni narodni interesi. Zato naša discipliniranost ni še dosegla one stopnje, kjer bi napravila vtis svobodne, to je razumne discipline.

*

V premnogih stvareh nam kaže slovensko življenje po prevratu, da imamo le pritlično pravno čuvstvovanje, skrb samo za red, a pomanjkanje onega višjega pravnega smisla, ki stremlje za pravičnostjo iz socialnega čuvstvovanja. Samo nekaj zgledov, ki si jih po svojem zanimanju lahko vsak izpopolni.

V naši narodni državi je bila po prevratu ena prvih nalog zakonitev agrarne reforme. Toda praktična izvedba v Sloveniji je bila taka, da so naši ljudje čisto po lastni krivdi pustili tujim graščakom in fevdalcem številne tisoče hektarjev dobre zemlje. Pustili pa so jo zato, ker so smatrali, da pomenja jemanje te zemlje vendarle neko krivico nasproti graščakom in fevdalcem in da je treba to krivico po možnosti zmanjšati. —

Odličen naš človek je ob prevratu zaupal prijatelju svoje težke dvome, češ, kako bi se odločil. Na eni strani, da je kot državni uradnik prisegel habsburškemu cesarju, na drugi strani pa, da ga kliče narod slovenski, ki stopa v svobodo. Očividno mu ni bilo jasno, da je tudi za Slovence naravno ali božje pravo, ne biti podjarmljen in suženj tujcu, temveč biti sam svoj gospod na svoji zemlji, nepri- merno večja etična vrednota, kakor pa po dotodanjih razmerah prisiljeni individualni odnos tega gospoda nasproti habsburškemu cesarju.

Če se kaže taka pritlična ali podložniška discipliniranost v velikih stvareh, se ne kaže nič manj tudi v manjših, in tudi prav majhnih. Kaže se na primer v našem pojmovanju pisave naših imen. Če je pritisk nemštva in nemške kulture v habsburški Avstriji privedel do tega, da se je naš človek pisal n. pr. Eiletz namesto po naše Ajlec, bo danes še po 18 letih svobode celo naš inteligent začudeno vprašal, mar li smem ime tega človeka, ki se sam piše Eiletz, jaz samolastno pisati po naše Ajlec? In zopet se to dozdevno pravno vprašanje gleda iz čisto individualističnega vidika dveh posameznikov, kateremu vidiku popolnoma manjka skupnostna perspektiva, perspektiva narodove suverenosti v teh stvareh.

Toda če naj tu odloča narodova suverenost, kdo pa naj jo izvršuje? Na to odgovarjamo, da se ne da zamisliti narodova suverenost, če ni v vsakem posamezniku, v vsakem članu naroda tiste suverenske zavesti, da je ta naš narod sam svoj gospod na tej zemlji.

Gospodujoči narod, ki hoče obdržati v podjarmljenosti kak narod, katerega je zaslužnil, razbije podjarmljenemu narodu vsako skupnostno občutje, da ga tako rekoč atomizira in pulverizira. Tako atomizirani smo v resnici živeli v preteklosti tudi mi in nič ne more biti za nas bolj pereče kakor to, da si ustvarimo najgloblje skupnostno čuvstvovanje in najširše zanimanje za skupne narodne in državne potrebe. A šele, če tako skupnostno čuvstvovanje dosežemo, se bomo rešili one discipliniranosti, katero je na nas kot hibo opazil Amerikanec. Potem bomo dosegli ono višjo razumno discipliniranost, ki jo mora imeti vsak dober gospodar in tako tudi vsak narod, ki hoče obdržati svojo svobodo in resnično živeti.

O B Z O R N I K

Svetozar Pribičević.

Ime Svetozarja Pribičevića je nekoč tisočerm in tisočerm državljanov pomenilo političen program in politično bojno geslo. V našem javnem življenju ni mnogo osebnosti, ki bi se lahko ponašale, da jim sledijo tisoči že iz gole čustvene privrženosti in iz tople vere v idejo. Najmanj tolika množica pa je z nevoljo in strahom reagirala na to ime, boječ se njegove sile, ki je često zelo nemilo razgibala in razburkala gladino našega političnega življenja. Izzival je jako akcijo in nič manj jak odpor. In v tem elementu, v ozračju borbe se je razvila njegova osebnost, kakršno poznamo in koje razvoj lahko zasledujemo od prvih njegovih korakov v politiki do zadnjih njegovih dni.

Ko je v Pragi sklenil svoje pomezne račune, še davno ni bila izrečena zadnja beseda k biografski iztočnici Svetozar Pribičević. Vse njegovo življenje čaka še spretnega zgodopisca naše polpretekle dobe, ki bo, odmaknjen od sodobnega trušča, postavil posamezne faze Pribičevićevega življenja v pravo luč in dal njegovemu delu pravično in nepristransko oceno. Pričujoči članek naj bo samo topla beseda na grob borcu, ki je ves svoj silni zagon posvetil veliki misli jugoslovanskega narodnega in državnega edinstva in se na koncu svojih let po brezprimerni tragiki usode znašel na drugačnih potih.

Njegove zasluge za Jugoslavijo so vzvišene nad vsak dvom. Služil je nesebično svoji zavetni misli v dobah pred prevratom, ko je bilo narodnih delavcev edini delež priganjanje, internacija, zapor in beda. Vendar pa v vseh časih, ko se je kovala naša usoda in je končno

vstal iz ruševin zarodek kasnejše Jugoslavije, ni bilo važnejše akcije, kjer bi ne bil udeležen v odlični meri. Samo po sebi umevno, da je tudi po ustanovitvi naše države ostal v prvih vrstah politikov in javnih delavcev. V političnem delu se je pokazala vsa zamotana problematika tega strastnega, često trenutnim impulzom podvrženega značaja. Večen opozicionalec pod tujo vlado je bil v Jugoslaviji nekako užaljen, ako je moral v opozicijo, in iz tega je izvirala njegova strogost in brezobzirnost do političnih nasprotnikov. Ti so njegove upravno-politične prijeme označili za tiranstvo; ako pa jih gledamo z vidika današnjih prilik, so bili le strogi upravni ukrepi. Svetozarju Pribičeviću se je zdel vsak dan v opoziciji zgubljen. On, sotvorec naše države, se je čutil tudi poklicanega, da sodeluje pri ustvarjanju njenih temeljev. Odtod njegova nepotrpežljivost v opoziciji in prizadevanje, da čimprej zopet na vladi posveti vse svoje moči delu za ureditev države po smernicah svoje ideologije.

Po šestem januarju se Pribičevićeva politična zamisel ni mogla več uveljaviti. Iz tega so nastala težka trenja, ki so povzročila, da je Pribičević odšel v emigracijo.

Vsi brez razlike mu ob smrti priznavajo eno veliko vrlino, ki se danes z nostalgijo spominjamo nanjo. Bil je mož čistih rok in taki so bili tudi vsi njegovi sodelavci iz junaške borbene dobe njegovega življenja. Bil je velik domoljub in njegovo ime je za vedno zvezano z borbami za naše osvobojenje in zedinjenje. V teh bojih je bil Svetozar Pribičević vedno osrednja osebnost.

B. B.

Herman Wendel.

3. oktobra t. l. je umrl v pregnanstvu v Neuillyju pri Parizu eden izmed največjih prijateljev našega naroda — Nемеc H е r m a n W e n d e l. Če pravimo «prijatelj našega naroda», se dobro zavedamo, da nismo napisali navadne fraze iz pietete do pokojnika ob njegovem svežem grobu, temveč v polni zavesti, da nam je ta beseda privrela iz srca. Čas bo šele povedal, kaj je bil prav za prav Herman Wendel za nas, a kdor je bral njegove čudovite monografije o nas, njegove neštete članke in debele knjige, ki jih je dajal od sebe kakor človek, ki je sam doživel veliko razodetje, pa je hitel, da ga je zaupal še drugim, ta z nami vred čuti, da je Wendel o nas pisal z iskreno ljubeznijo. Ob prebiranju njegovih knjig, posvečenih nam in našemu vprašanju, se nam zdi kar neverjetno, da je takó pravično in objektivno sodil o nas pripadnik onega oholega naroda, ki je posebno pred in med svetovno vojno poznal do nas samo prezir... S svojimi deli o Jugoslaviji daje Wendel čutiti, da je našel pri nas svojo drugo, prav za prav tretjo domovino.

Herman Wendel je zagledal luč sveta dne 2. marca 1884 v obmejnem Metzju — na križišču dveh kultur, nemške in francoske, tako da je njegovo nemštvo bilo tipično perifernega značaja: vzljubil je francosko zemljo, njen jezik, njeno kulturo in njenega duha prav tako, kakor je vse to ljubil v svojem nemštvu. V tem je bil nedvomno podoben Heineju, o katerem je nemškemu narodu napisal najboljšo biografijo. Francozom pa je opisal Dantona. Wendlova originalnost pa je v tem, da je francoski in nemški kulturi pridružil še jugoslovansko, česar doslej v nemškem jeziku še nismo doživeli. Sintetično je to

prikazal v svojem velikem delu «A u s d r e i K u l t u r e n», kjer je esejem o velikih francoskih in nemških duhovih pridružil prve eseje o naših možeh.

Wendel pa se ni ustavil na pol poti. Svojo drzno vzporeditev, ki jo je v knjigi «Aus drei Kulturen» samo v obrisih nakzal, je podrobno utemeljil z izdelanimi monografijami o nas, med katerimi moramo na prvem mestu omeniti «Der Kampf der Südslawen um Freiheit und Einheit» in zbirko esejev «Aus dem jugoslawischen Risorgimento». Danes se ne da še v vsem obsegu presoditi, koliko je samo s tema dvema deloma koristil naši stvari v tujini. Gotovo pa je, da je s svojim temperamentnim pisanjem, ki dokazuje najgloblje poznavanje vseh naših problemov, izpodbil nešteto nemških in drugih predsodkov proti nam. Ti dve temeljiti analizi naših bojov in bolesi, ki izzvenita v slavo naših zasluženih zmago, pa zadobita svojo posebno vrednost šele ob poznavanju vsega dotedanjega Wendlovega zanimanja za naše vprašanje. Že l. 1917. je namreč kot poslanec nemškega državnega zbora, ko si mnogi niti pri nas še niso upali javno izreči upanja na zedinjenje Jugoslovancev, s tako odločnostjo in s takim zaupanjem napovedal ta dogodek, da se je marsikdo zdrznil ob tej javni manifestaciji za naše težnje. Isto vero v zmago pravičnosti na našem jugu izražata tudi dve njegovi knjigi, spisani še pred prevratom: «M a k e d o n i e n u n d d e r F r i e d e» ter «S ü d e u r o p ä i s c h e F r a g e n». Ali moremo po tolikih dokazih razumevanja vseh naših teženj samo za hip pomisliti, da ni bila njegova ljubezen do nas iskrena. Knjige, kakor: «K r e u z u n d q u e r d u r c h d e n s l a w i s c h e n S ü d e n»,

«Südslawische Silhouetten», «Von Maribor bis Manastir» in «Von Belgrad bis Buccari» pa so nadaljni dokazi njegovega vsestranskega zanimanja za našo zemljo in naše ljudi.

Ob pregledu vsega njegovega velikega dela lahko rečemo, da ni bilo detajla v politični in literarni zgodovini našega naroda, o katerem bi Herman Wendel ne bil dokazal, da mu je domač in, kar je glavno, da mu je zares pri srcu. Malo je mest in skoroda malo vasi, ki bi jih Herman Wendel ne bil poznal. Kakor že prej mala Srbija, ki ga je navdušila največ baš zaradi grandiozne zamisli o zedinjenju vseh Jugoslovanov, tako je v njem tudi naša mlada država našla svojega velikega mednarodnega pionirja, ki smo mu brez ozira na njegove posamezne ideje in na njegovo politično prepričanje (Herman Wendel je do svoje smrti ostal nekdanji socialni demokrat) dolžni mi vsi trajno hvaležnost. Za nas Slovence velja to še v posebni meri, saj smo bili izmed vseh Jugoslovanov deležni pri Wendlovih bratih največ prezira in omalovaževanja, ki pa ga je s svojim spretnim peresom tako ostro zavračal. Tudi na Ljubljano so ga vezali prijetni spomini in mnoge prijateljske vezi. Za naše kulturne probleme se je prav do zadnjega zanimal in referiral o vseh naših novostih v «Prager Presse», ki ga je prištevala med svoje najboljše sodelavce jugoslovanskih razmer.

Njegova prezgodnja smrt krije v sebi toliko tragike: umrl je kot pregnanec-emigrant, dasi je vse svoje življenje posvetil enemu samemu idealu: sožitju vseh narodov in njih mirnemu notranjemu razvoju. Zares se zamišljeni ob velikem Wendlovem idealizmu lahko vprašamo,

kaj je prav za prav tega napol Nemca in napol Francoza prignalo do tega, da je postal še Jugoslovan?

Dr. B. V.

Zaton kolektivne varnosti.

Polom, ki ga je doživela ženevska ustanova pri reševanju nekaterih perečih mednarodnih problemov, se polagoma, a postopoma razširja tudi na vsa druga povojna načela mednarodne organizacije. Zdi se, kakor da se polagoma bližajo svojemu zatonu vsa povojna merila mednarodne politike in da se sedaj svetovna diplomacija trudi samo še v to smer, kako bi namesto dosedanjih načel, ki jih po lastnem priznanju ne more izvesti, iznašla nova merila svetovnega ravnotežja. Simptomatične za ta razvoj iskanja novih poti iz sedanje zmede so bile zlasti pobude nekaterih držav, naj bi se v skladu z mednarodno stvarnostjo izvršila reforma DN.

Toda kaj pomeni skladnost z mednarodno stvarnostjo? Dasi je mednarodna družba objektivna sociološka podanost, mora vsak, ki je kolikaj verziran v mednarodnih vprašanjih, priznati, da je objektivno težko določiti elemente mednarodne stvarnosti v nekem določnem mednarodnem trenutku. Z vidika diplomatskih naporov je mednarodna stvarnost skoro vedno istovetna z interesi posameznih držav. Ti interesi pa so, to je jasno, zelo različni. Pojem mednarodne stvarnosti je n. pr. pri Italiji in Nemčiji čisto drugačen, kakor je, vzemimo, pri Angliji in Franciji. Mussolini in Hitler v svojih izjavah prav tako zatrjujeta, da hočeta mir, kakor trde to predstavniki Francije in Anglije, toda mir, ki ga hočejo vsi ti zastopniki velesil, je pač mir, ki ustreza njihovim posebnim interesom, ne pa interesom celotnega mednarodnega kolektiva. Ta pa je

prav taka stvarnost, kakor so stvarnost posamezne države, in ima prav tako svoje posebne interese (v prvi vrsti interes mirnega sožitja med narodi in državami), ki zahtevajo svojo zadostitev.

Toda ta višji, skupnostni interes čutijo v življenju narodov, prav tako kakor med poedinci, samo šibkejši. Dočim vodijo velesile sebično mednarodno politiko, ki se ozira le na njih lastne interese, se mali narodi in države ogrevajo za pravičnejšo, splošnim interesom ustrezajočo mednarodno politiko, ker jim mednarodna organizacija nudi primerno jamstvo za njih lastni obstoj. Velesile pa si ta svoj obstoj zagotavljajo lahko same, z lastno silo.

To nasprotje v pojmovanju mednarodne družbe je prišlo pri predlogih o reformi DN na posebno viden način do izraza. Dočim predlagajo velesile omejitve nekaterih najvažnejših določb pakta DN (na pr. sankcij, ki so osnova vsake pravne organizacije), se male države zavzemajo vsaj za njih sedanjo formulacijo in čim učinkovitejšo izvedbo, če jih že ni mogoče poostri, kakor bi to bilo želeli. Politika velesil zahteva na mednarodnem polju čim manjšo povezanost in čim večjo statičnost in sigurnost mednarodnega sistema. Tu si stojita nasproti dve diametralno nasprotni zamisli mednarodne družbe, izvirajoči seveda iz dveh nasprotnih pojmovanj mednarodne stvarnosti, ki nista samo od danes ali včeraj, temveč sta se v mednarodni politiki uveljavljali tudi tedaj, ko Društva narodov še ni bilo. Nekateri pereči povojni mednarodni problemi, med njimi zlasti abesinska afera, so s tega vidika mnogo doprinesli k pravnemu vrednotenju konflikta, ki se je odigral v okviru DN in se razčlenjal v številne mednarodne paradokse, ki so se zdeli pogosto ne-

razumljivi, dasi jih na osnovi stare politike velesil ni bilo težko razložiti.

V tem je, rekel bi, psihološko jedro vprašanja reforme DN. Svet je danes izgubil zaupanje v ženevsko ustanovo, ker je izgubil zaupanje v politiko velesil, ki je tudi v novem mednarodnem redu ostala ista, kakor je bila prej. Tu se človek ne hote spomni duhovitega izreka Francoza Berthelota, ki je neznatnost francoske politične metamorfoze označil z znanimi besedami: Med politiko Brianda in politiko Poincaréja je bila samo ta razlika, da se je tudi v splošni mednarodni politiki naših dni spremenila kvečjemu le beseda, a duh je ostal. Ženevska ustanova ni bistveno pripomogla k uspehu nobenega novega mednarodnega načela, dasi jih mnogo vsebuje njen pakt; to pa zato ne, ker so nad novimi zmagala stara načela, ki se jim države, zlasti velesile, nikoli niso odpovedale. To je edina možna razlaga vseh neuspehov DN.

Najnovejši mednarodni razvoj kaže skoro povsod tendenco k povratku k starim, preizkušanim mednarodnim merilom, ki se znova in povsem neženirano pojavljajo v mednarodni politiki. Kakor hitro je definitivno in neizpodbitno odpovedalo ženevsko merilo, ki je dolga povojna leta služilo velesilam za krinko povsem drugačnih namenov, kakor jih je bilo mogoče teoretično razbrati iz pakta DN in vseh ostalih pogodb, sklenjenih na njegovi osnovi, se nihče ni več pomišljal, da bi tudi na zunaj ne manifestiral svoje volje po nebrzdanem uveljavljanju starih metod v mednarodni politiki.

Teoretični ženevski kriteriji, ki izhajajo iz zamisli o potrebi ohranitve kolektivne varnosti v okviru pakta DN, niso več osnova diplomatskih naporov. Ti so v glavnem izzvani le še po naravnem zakonu

o akcijah in reakcijah, ki si z neverjetno brzino slede druga drugi, tu in tam za zunanji svet vidno, največkrat pa povsem nevidno. Njih osnovno gibalno je le še — skrb za ohranitev ravnotežja, ki je seveda ne diktira več noben višji mednarodni princip, temveč samo najožji sebični interes te ali one velesile, v katere vplivnem območju se uveljavlja akcija nasprotnih sil. Male države so v tej igri velesil bolj objekt kakor subjekt, v kolikor nimajo v sebi dovolj energij, da se taki zamisli velikih vsaj od časa do časa upro.

Vsa evropska mednarodna politika stoji že nekaj let v znamenju izredne aktivnosti dveh evropskih velesil, dveh «dinamičnih» sil: Italije in Nemčije. Na Daljnem Vzhodu se jima v svojem vplivnem območju pridružuje Japonska. Lahko se brez pomislekov reče, da dajejo te tri države svojo noto vsemu mednarodnemu dogajanju naših dni. Njih dinamizem ustvarja večsah zelo napete zapletljajje, okoli katerih se v bistvu sučejo vsi povojni napori diplomacije. Prvi dve sta razburkali našo neposredno bližino: od Nila in Rena in Donave, tretja pa ustvarja naprej in naprej nove komplikacije ob Pacifiku. Razgibana akcija teh velesil je najprej nalletela na odpor ženevske ustanove, toda ta je — po najnovejših izkušnjah z Italijo in Nemčijo — odpovedala nasproti vsem trem. Mandžurija, Abesinija in Porenje so bili trije preizkusni kamni Ženeve.

V abesinski zadevi, ki se je na terenu končala s popolno vojaško zmago Italije in s proglasitvijo aneksije Abesinije k italijanski državi, je DN samo priznalo svojo nemoč, ko je spričo teh «izvršenih dejstev» 15. julija t. l. pristalo na ukinitve sankcij proti Italiji. Sploš-

na reakcija je torej tudi tu, kakor že prej v mandžurski zadevi, odpovedala in namesto nje se je pojavila povsem naravna reakcija, ki bi bila nastopila tudi brez Ženeve — reakcija neposredno najbolj prizadete Velike Britanije. Ta je svojo reakcijo na italijanski poseg v svoje vplivno območje gradila najprej v okviru DN. Ko pa je ta pot zaradi pričakovane divergence interesov nekaterih drugih držav (zlasti Francije in Nemčije) odpovedala, je Anglija nemoč Ženeve končno lahko izrabila za samostojno pot, ki je prej mimo Ženeve ni mogla nastopiti. Ženevski negativum je Anglija izrabila za svoj pozitivum in se lotila stare igre velesil, «da zavaruje svoje interese», kakor se glasi klasična formula predvojne diplomacije.

Preokret ženevske politike je spretno apliciral na nove potrebe Velike Britanije, ki v svoji reakciji na italijansko pobudo ni mogla ostati sredi poti, zunanji minister Eden v svojem ekspoziju z dne 27. julija t. l. Prve dni septembra t. l. pa je ta moment znova poudaril zastopnik angleškega premiera Neville Chamberlain in kongresu konservativne stranke v Margatu, ko je dejal: «Zgodovina DN nam je v teku poslednjih dvanajstih mesecev prinesla nekaj bridkih izkušenj, toda hvaležni smo ji lahko za nekaj dobrih lekcij; izkoristimo jih, da se te izkušnje ne bodo več ponovile!»

In kako je Anglija izkoristila nemoč DN? Po ukinitvi sankcij je sicer najprej odpovedala pakt o medsebojni pomoči, ki ga je tekom izvajanja sankcij sklenila z nekaterimi sredozemskimi državami. Zato pa je takoj nato z istimi državami navezala zelo intimne stike, kar je Italija smatrala za ost, obrnjeno proti njeni sredozemski politiki. Znana je reakcija italijanskega časopisja na

potovanje angleškega kralja skozi Jugoslavijo v Grčijo in Turčijo, pri čemer so v Rimu še posebej namignili na tesno sodelovanje Anglije in Turčije, ki je bilo poudarjeno tudi v angleškem pristanku na p o n o v n o o b o r o ž i t e v D a r d a n e l. Italijanski časopisi vedo celo povedati, da se bo ta oborožitev izvršila samo z angleško denarno pomočjo.

Italijansko-abesinska napetost pa je Anglija izrabila tudi v E g i p t u, ki se je sredi med dvema zlema — večnim angleškim protektoratom in povečano italijasko nevarnostjo — odločil za definitivni sporazum z Anglijo; ta se je sicer odpovedala nekaterim svojim dosedanjim pravicam v Egiptu, zato pa je tem več pridobila na simpatijah Egipčanov, ki so sporazum pozdravili z največjim navdušenjem. Tudi potovanje prvega lorda angleške admiralitete sira Samuela Hoarea v Sredozemlje ni bilo brez neposredne zveze z angleško namero, da si svoje pozicije v Sredozemlju «za vsak slučaj» čim bolj utrdi. Vzporedno s tem pa se razvija sedaj še akcija angleške vlade za doseg novih kreditov za čim izdatnejšo oborožitev na vseh poljih.

Tako je italijansko-abesinski konflikt po neuspelem ženevskem intermezzu spet zadobil svoje prave obrise, ko se je tudi na zunaj prelevil v borbo dveh velesil za hegemonijo na določenem svetovnem področju. Tu je sedaj tako Italiji kakor Angliji dana možnost za večjo elastičnost njune politike in ni sedaj izključen niti sporazum obeh dosedanjih antagonistov. V nainovnejšem času se je celo že pisalo o tej verjetnosti, in sicer v zvezi s tako zvano l o k a r n s k o z a d e v o, ki bi jo Anglija, če le mogoče, rada premaknila z mrtve točke, na kateri že takoj po prvem sestanku lokarnskih sil, ki se je vršil kmalu po vko-

rakanju nemških čet v demilitarizirano Porenje (v marcu v Londonu). Zadržanje Anglije (in Francije) na septemberskem zasedanju v Ženevi je to domnevo potrdilo.

Tako smo tudi v lokarnski zadevi doživeli značilne peripetije.

Ženeva se je dotaknila le z veliko previdnostjo, kar je bilo spričo vseh dosedanjih njenih neuspehov tudi povsem razumljivo. Pa tudi Francija, ki je bila ob novem nemškem izvršenem dejstvu najbolj prizadeta, se je kaj kmalu iznebila ženevskih iluzij in se z Anglijo in Belgijo (v juliju t. l.) omejila samo na «razgovore v treh», ki naj bi ji pred sklenitvijo novega zapadnega pakta zajamčili njeno varnost s podrobnim sporazumom vseh treh generalnih štabov na osnovi načela o vzajemni pomoči, ki izhaja iz lokarnske pogodbe. Dosežen je bil tedaj tudi sporazum glede sklicanja nove konference, na katero sta bili znova povabljeni še Italija in Nemčija.

Ti dve sta načelno sicer pristali na udeležbo, toda izrazili sta obenem željo po odložitvi novega sestanka od oktobra na november, češ, da je treba konferenco «diplomatično pripraviti». Ta italijansko-nemška paralelna akcija je imela seveda za vsako državo svoje posebne razloge. Nemčija je s to svojo zavlačevalno taktiko skušala uveljaviti svoje znano načelo, da se mora konferenca omejiti samo na zapadni pakt in s tem a priori izključiti sodelovanje katerekoli izmed nelokarnskih držav (predvsem) Rusije, obenem pa izločiti s posvetovanj vsa druga evropska vprašanja (zlasti vprašanje vzhodnega pakta, ki Nemčiji ni bil nikdar simpatičen, ker bi ji preveč vezal roke na glavnem terenu njene ekspanzije). P r o t i b o l j š e v i š k a k a m p a n j a na kongresu nacionalno-socialistične stranke v

Nürnbergu je bila v veliki meri v neposredni zvezi s tem nemškim nastopom proti Sovjetski Rusiji in proti prevzemanju kakršnihkoli obveznosti na evropskem vzhodu.

Italija pa je s svojo zavlačevalno taktiko skušala pridobiti Anglijo za večjo pripravljenost in popustljivost pri reševanju sredozemskih vprašanj. Tako se je glede splošnih evropskih problemov pokazala precejšnja sorodnost italijanskih in nemških pogledov na položaj, kar je v zvezi z avstrijsko-nemškim sporazumom z dne 11. julija t. l. vzbujalo sum o nekakšnem «tihem» italijansko-nemškem sodelovanju v vseh evropskih vprašanjih. Dejstvo je, da si hočeta obe državi ohraniti v sedanjem mednarodnem položaju, v katerem je čas njun najboljši zaveznik, popolno svobodo akcij, da si je na drugi strani prav tako res, da si to svobodo zamišljata vsaka samo na svojem posebnem terenu. Zato sta n. pr. obe proti širšim sporazumom na regionalni podlagi, ker bi ju taki sporazumi preveč vezali in jima jemali možnost načrtane ekspanzije. Kakor odklanja Nemčija na evropskem vzhodu sleherno misel regionalnega sporazuma, tako se Italija zelo zavzema za enostranski sporazum z Anglijo glede Sredozemlja, odvrča pa zamisel kolektivnega sredozemskega pakta, ki bi zajel vse sredozemske države, ker se boji, da ne bi v tem primeru postala namesto gospodarja nekak jetnik «rimskega morja».

Tudi v kolikor kaže n. pr. v Srednji Evropi — zlasti po bratislavski konferenci Male antante, o kateri je italijansko časopisje zelo ugodno pisalo — pripravljenost za sodelovanje z državami izven tako zvanega rimskega bloka, si to zamišlja samo na osnovi dvostranskih pogodb s posameznimi državami Male antante

po vzgledu gospodarskega sporazuma med Avstrijo in Češkoslovaško, odklanja pa vsako zamisel formiranja novih blokov.

Ta vzporednost italijanske in nemške akcije, ki se kaže v splošnem evropskem okviru, pa se sprti izgublja na torišču njunih posebnih vplivnih območij. Močno se to opazha zlasti v Srednji Evropi, in tu še prav posebno v Avstriji, kjer se je morala Italija zaradi svoje pre zaposlenosti v Afriki že precej umakniti pred naraščajočim rajhovskim vplivom. Iz komentarjev nemškega časopisja ob likvidaciji avstrijskega hajmvera izhaja, da pomeni ta najnovejša poteza kancelarja dr. Schuschnigga novo okrepitev nemškega vpliva na Dunaju. Po obisku avstrijskega zunanjega ministra dr. Schmidta v Rimu pa je celo sam Virginio Gayda zapisal, da je prišel čas «za večjo aktivnost italijanske politike v Srednji Evropi», v kar naj bi tvorila uverturo že napovedana dunajska konferenca držav rimskega bloka, o kateri je tedaj isti Gayda zapisal, da ne bo «niti v zvezi, niti v antitezi» z nedavno bratislavsko konferenco Male antante. Delno razčiščenje v italijansko-nemškem razmerju, v kolikor gre za te njune «lokalne» interese, bo morda pomenil obisk italijanskega zunanjega ministra grofa Ciana v Berlinu. Vsekakor pa je treba že sedaj ugotoviti povečano italijansko in nemško akcijo v Podunavju, kar utegne imeti v kratkem značilne odmeve tudi v posameznih srednjeevropskih državah samih.

V zvezi s pregledom vseh značilnih sodobnih mednarodnih tendenc ne smemo prezreti odmeva, ki so ga imele znane protiboljševiške izjave na nacističnem kongresu v Nürnbergu. Izgledalo je, da se Evropa zares že bliža popolnemu razcepu v dva ideološka mednarodna ta-

b o r a, katerih spopad bi bil slej ali prej neizogiben. Novost nürnberške pobude je bila v pozivu Evropi, naj se v borbi proti boljševizmu združi z Nemčijo v protisovjetsko fronto, ki naj s komunizmom obračuna na mednarodnem polju. Berlin je torej z ideološkim geslom skušal pridobiti Evropo za svojo zunanjo politiko. Prav ta pobuda pa ni naletela na pravi odmev, niti tam ne, kjer bi jo že zaradi idejne sorodnosti režimov pričakovali. Rim ne samo da ni ostal v tem pogledu rezerviran, temveč je že samo zamisel take mednarodne fronte, zgrajene na osnovi ideoloških principov odklonil (Virginio Gayda v članku o stališču Italije do evropskih vprašanj) ali pa jo celo označil kot krinko, za katero se dejansko skrivajo drugi nameni Nemčije (značilen članek v ugledni italijanski reviji «Illustrazione Italiana»).

Hitlerju pa se mora priznati, da je v svoje namene spretno izrabil splošno mednarodno napetost. To je med tem povečala še španska državljanska vojna, ki je ustvarila značilno ideološko borbeno psihozo v vsej Evropi. Zgolj diplomatsko vzeto pa je bil neposredni objekt Hitlerjeve kampanje nedvomno v prvi vrsti francosko-sovjetski pakt, katerega odpoved je, kakor znano, ena izmed osnovnih zahtev nemškega sodelovanja na konferenci tako zvanih lokarnskih sil sploh in zboljšanje francosko-nemškega razmerja še posebej. Hitler tu prav gotovo ne udarja povsod v prazno, saj se celo v Franciji znova pojavljajo nekateri glasovi proti zvezi z Moskvo.

Težko si je zlasti misliti, da bi bila ta kampanja brez vpliva na novo stališče Belgije v lokarnski zadevi. Belgijski kralj je sicer na seji kronskega sveta dne 14. oktobra t. l. jasno razložil raz-

loge, ki diktirajo v bodoče Belgiji novo smer v njeni zunanji politiki, ne da bi pri tem izrečno navedel francosko pogodbo s Sovjetsko Rusijo. Da se pa to tudi iz njegovega govora indirektno razbrati. To domnevo potrjuje zlasti značilni notranjepolitični razvoj v Belgiji sami, kjer je bila dosedanja belgijska zunanja politika podvržena ostri kritiki predvsem še od flamskih elementov, ki so že nekaj tednov prej opozarjali na nevarnosti, ki prete Belgiji od komunizma baš zaradi francosko-sovjetske pogodbe.

Tako je belgijska nenadna odločitev, ki bi sama na sebi pomenila le reakcijo male države na značilno izigravanje velesil in s tem poudarek nevtralnosti vseh malih držav do težnje nekaterih velesil po ideološkem razcepu Evrope, kar bi do neke mere odgovarjalo tudi splošni tendenci angleške kontinentalne politike, ki se prav v zadnjem času močno trudi, da s pomočjo «osamosvojitve» nekaterih malih držav prepreči nastanek dveh ideoloških front v Evropi, le še bolj razburila evropske duhove in vnesla nove momente v že itak napeto mednarodno ozračje.

Poseg Sovjetske Rusije v evropsko politiko je povzročil, kakor vidimo, hude reakcije nekaterih evropskih krogov. Morda pa bi se reakcije vendarle ne bile stopnjevale do takega vrhunca, kakor so se v resnici, če bi ne bile volitve v Franciji in Španiji postavile na oblast levece, ki je dala desnici v boju proti nevarnosti boljševizma novih pobud in novega orožja v roke, Evropo pa postavila pred konkretno komunistično nevarnost.

Seveda je na tej osnovi možnost mednarodnih konfliktov neprimer- no večja kakor je bila do sedaj, ko je čut za ravnotežje nekaterih velesil sproti odjemal ost posameznim

akcijam nasprotnih velesil. Ideološki razcep krije v sebi nevarnost nenadnega razplamtenja strasti, katerih ogenj bi se utegnil zelo težko pogasiti.

Načelno so sicer vse države pristale na sporazum o nevmešavanju v španske notranje zadeve, toda nihče ne dvomi, da je navzlic temu napetost še vedno tako velika, da lahko že najmanjša neugodna sapa zanese iskro z Iberskega polotoka drugam. Tega pa si v interesu evropskega miru zares ne želimo, kakor je to za nas in naše stališče v posebni točki poudarila tudi bratislavská konferenca Male antante, ki je s svojimi sklepi z dne 14. septembra t. l. ponovno dokazala, da ume ubirati realno pot tudi sredi te splošne evropske — tihe vihre.

Dr. Branko Vrčon.

Kmečka razdolžitve

Dne 26. septembra je izšla uredba o likvidaciji kmečkih dolgov. Nova uredba se razlikuje od svojih predhodnic po tem, da noče biti samo moratorij, marveč hoče vprašanje kmečkih dolgov likvidirati na ta način, da jih zniža ter kmečke obveznosti nasproti denarnim zavodom, kamor šteje uredba tudi zadruge, prenese na Privilegirano agrarno banko (PAB). Ne znižajo se terjatve zasebnih in javnih zavarovalnih zavodov, cerkvenih skladov in prosvetnih in podobnih ustanov, poleg tega tudi ne terjatve za prodano blago in obrtniško delo. Do 50% se znižajo po individualni sodni odločbi dolgovi kmetov denarnim zavodom, če presega dolg tem zavodom 25.000 Din. Pri tem znižanju morajo sodišča vpoštevati vrednost dolžnikove imovine, njegov dohodek, število oseb, za katere skrbi, in tudi namen, za katerega je posojilo porabil. Za

50% se pa na splošno znižajo dolgovi kmetov denarnim zavodom, če ne presega skupna vsota 25.000 Din, in pa zasebnim upnikom, razen za nakup na upanje in za obrtniško delo.

Dolgovi kmetov denarnim zavodom in zadrugam preidejo na PAB, ki jo uredba pooblašča, da jih «uredi na račun države». Vendar se iz uredbe ne da z gotovostjo posneti, ali preidejo terjatve teh zavodov nasproti kmetom avtomatično ali pa šele z izročitvijo listin, ki se tičejo kmečkega dolga. Za poslednje mnenje govori uredba sama, ki pravi, da se «s to izročitvijo prenesejo vse pravice iz takih terjatev na PAB». Kmečki dolg se izračuna na ta način, da se ugotovi stanje 20. aprila 1932 (glavnica in obresti, a ne preko 12%) ter prištejejo kasnejši pripadki, ki jih uredba našteva. Zniža se samo dolg po stanju 20. aprila 1932 in sicer za 25% na breme denarnega zavoda oz. zadruge (rezerve, polovice glavnice in deležev). Če to kritje ne zadošča, izda država obveznice, ki služijo kritju nadaljnjih 25% kmečkega dolga. Ostalih 50% s pripadki odobri PAB zavodom na tekočem računu in izplačuje v 14 letih s 3% obrestmi, počenši z 31. decembrom 1937. Kmečki dolžniki pa plačujejo svoje dolgove PAB v 12 letnih anuitetah s 4,5% obrestmi. — Obroke plačujejo kmetje pri davčnih upravah na podlagi izvršljivih izkazov, ki jih napravi PAB. Pobrani obroki se zbirajo pri PAB v skladu za odplačevanje kmečkih dolgov, ki se dopolnjuje iz državnega proračuna. V breme tega sklada gredo vsi stroški, ki nastanejo z likvidacijo kmečkih dolgov PAB. Prva anuiteta dospe 1. novembra t. l., ostale pa 15. novembra vsakega leta. Če zamudi dolžnik plačilo enega obroka, lahko upnik za-

hteva plačilo vsega (znižanega) dolga, zasebnik po redni sodni poti. Terjatve PAB izterjujejo davčne uprave s premičninsko izvršbo; če ta ne zadošča, z dražbo nepremičnin.

Sreska sodišča odločajo v sporih o tem, ali je kdo kmet, dalje v sporih o višini dolga ob prehodu na PAB, o individualnem znižanju dolgov ter o dolgovih pri zasebnikih, če je treba rešiti vprašanje, ali je dolžnik v ugodnejšem gmotnem položaju kakor upnik (in zanj zato uredba ne velja) ali pa, če zmore dolžnik več kakor 50% dolga. Za postopanje velja nesporni postopnik in taksna prostost, razen za pritožbo na okrožno sodišče, ki je izključena glede odločbe sodišča o tem, ali je kdo kmet. S.

Dr. Lavo Čermelj, *Life and death struggle of a national minority (The Yugoslavs in Italy).*

Pod tem naslovom je ljubljansko «Društvo za pospeševanje ciljev Lige narodov» izdalo v angleškem jeziku delo našega znanega javnega delavca in publicista dr. Lava Čermelja o «boju na življenje in smrt» naše narodne manjšine v Italiji. Knjiga je namenjena tujini, zlasti angleški javnosti, ki je v zadnjem času pokazala veliko resnega zanimanja za problem naših bratov onkraj državne meje. Prepričani smo, da bo našla v svetu najboljši odziv.

V naši inozemski propagandi izpolnjuje knjiga veliko vrzel. Dočim smo prav v zadnjih dveh letih zabeležili že nekaj značilnih pojavov v italijanski in nemški publicistiki, ki so direktno obrnjeni ne le proti našim manjšinam, temveč tudi proti našim nacionalnim in državnim interesom, smo mi ostali na tem polju popolnoma pasivni in se nismo niti toliko potrudili, da bi branili svoj lastni prestiž in zavrnilo poskuse

«znanstvenih» utemeljevanj tujega poseganja v naše nacionalno ozemlje. Nekaj člankov v dnevnem časopisu in naših revijah — to je vse, kar smo tu v poslednjem času storili!

Toliko bolj smo zato veseli te dr. Čermeljeve publikacije, ki je pisana tako stvarno in objektivno, kot nalašč za Angleža, da njen uspeh ne bo mogel izostati. Naše etnografske meje na zapadu so v njej tako pregnantno obdelane, da ne bo mogel nasesti tuji propagandi na tem polju nihče, ki bo to knjigo prečital. Gradivo, ki je v njej zbrano in ki se nanaša prav na vse pojave našega narodnega življenja v Primorju, je tako skrbno urejeno in po večini uradno dokumentirano, da imenujemo lahko knjigo dr. Čermelja knjigo golih faktov brez sleherne vsiljive propagandne prime-si. Subjektivna misel se je povsod do skrajnih možnosti umaknila stvarni sodbi. Pred čitateljem stoji le verna slika vse one strašne stvarnosti, ki jo doživljajo naši rojaki v Italiji od leta 1918 dalje.

Avtor, ki uživa po pravici ugled našega najboljšega poznavalca razmer v Julijki Krajini, je strnil na 256 straneh svoje knjige vse, resda prav vse, kar je mogoče na kratko, suho in stvarno povedati tujcu o življenju 600.000 ljudi, ki jih je nemila usoda odtrgala od lastnega etnografskega kolektiva, ne da bi jim v tujem kolektivu zajamčila vsaj osnovne človečanske pravice, kaj šele, da bi jih izenačila z drugimi narodnimi manjšinami, ki jim je bila manjšinska zaščita celo mednarodno priznana.

Knjiga je razdeljena na 15 poglavij, katerih vsako nam slika pomemben kos življenja naših rojakov onkraj Snežnika. Geografskemu opisu Julijske krajine v prvem poglavju sledi v drugem poglavju po-

sebnostno važen pregled italijanskih indirektnih in direktnih manjšinskih obvez, ki tvori jedro knjige in je ogromnega dokumentarnega pomena. Avtorju smo zares lahko hvaležni, da je zbral vse one jasne in nedvoumne dokumente, na katere naši rojaki upravičeno lahko naslanjajo svojo borbo za priznanje ne samo minimuma, temveč tudi maksimuma manjšinskih pravic.

Od ostalih poglavij naj zaradi informacije naše javnosti navedem vsaj naslove: Jugoslovanska manjšina v javnem življenju, Šolstvo, Fašistične mladinske organizacije, Slovenski in hrvaški jezik v javni upravi, Usoda jugoslovanskih uradnikov v javnih službah, Kulturno in socialno življenje, Italijanizacija krajevnih in osebnih imen, zelo obsežno poglavje o cerkvenih razmerah, nadalje o ekonomskem položaju in v zadnjih treh poglavjih še podatki o nasilju, političnem preganjanju naših ljudi in delovanju «Posebnega sodišča za zaščito države» v Rimu, kjer je avtor prvič zbral vse podatke o številu naših političnih žrtev v Julijski krajini; tudi ta pregled je ogromnega dokumentarnega pomena. Dr. Čermelj zasluži polno priznanje za svoj trud, ki ni bil majhen, saj je s to knjigo zajel 18 let povojnega življenja nad pol milijona ljudi, katerih nacionalno ustvarjanje je bilo na vseh poljih izredno plodovito kljub tolikemu zatiranju.

Pripomnim naj še, da je knjiga tudi po svoji zunanosti zelo prikladna in bo nedvomno ustrezala tudi okusu razvajenega Angleža, kateremu je v prvi vrsti namenjena. Da je knjiga tudi v jezikovnem pogledu dovršena, nam jamči ime prevajalke, lektorice angleškega jezika na naši univerzi ge. Copelandove. Želeli bi, da bi ta posrečena publikacija čimprej izšla tudi v ka-

kem drugem svetovnem jeziku. Morda v francoščini ali nemščini? Koristila bi nedvomno! Za nas pa je važno tudi to dejstvo, da vsebuje Čermeljeva knjiga naš prvi popolni pregled povojnega življenja in borbe naše narodne manjšine v Italiji.

Dr. B. V.

«Jugoslovanski istoriski časopis»
Ljubljana, Zagreb, Beograd. 1935/
1936. Sveska 1—4.

Nič ni značilnejšega za Jugoslavijo in njeno celotno fiziognomijo, kakor je naslednja činjenica. Že davno je država tu z vsemi svojimi emanacijami, a še vedno neke stroke javnega življenja niso tako oblikovane, kakor bi se to pač moglo pričakovati v moderni nacionalni državi. Na mednarodnih zgodovinskih kongresih so morali Jugoslovani priznavati do najnovejšega časa, da nimajo osrednjega zgodovinskega glasila. Bilo je potreba neizmerno energije in jeklene vztrajnosti, dokler ni uspelo Viktoru Novaku postaviti na noge «Jugoslovanski istoriski časopis». Naposled je stvar po večletnem trudu vendar uspela. Pred nami leže štirje obširni zvezki tega časopisa, kateremu je direktor St. Stanojević, glavni urednik Viktor Novak, souredniki pa Vladimir Čorović, Ferdo Šišić in Milko Kos.

Čisto posebno se odlikuje časopis po tem, da mora izzvati zanimanje sociologa, narodnega gospodarja, publicista, ne pa morda samo strokovnega zgodovinarja. To je na vsak način posebno velika vrednota za časopis. Čtivo časopisa je priporočljivo vsakomur, ki se bavi s problemi našega javnega življenja. Posebno je treba omeniti, da ravnoslovenski zgodovinarji obdelujejo zgodovinske probleme, ki so ali sociološko izdelani ali pa naravnost posegajo v naše najnovejše poli-

tično življenje. Milko Kos je dal izvrsten pregled slovenske historiografije. Posebno historiografija naj-novejše dobe je obdelana s posebno ljubeznijo. Omenjena je vsa slovenska nova memoarska literatura. Čudimo se samo, da starina naših memoaropiscev dr. Jože Vošnjak in njegovi «Spomini», ki so zagledali luč sveta ravno pred 30 leti (1906), niso omenjeni. Medtem ko je Kos čisto modernističen, je dovršil Ferdo Šišić svojo historiografijo s smrtjo Rittersa leta 1715. Po vsebini in izgledu zunanji obliki se odlikuje silno zanimiva in neizmerno dokumentirana «Originalnost sv. Cirila in Metoda». Značilno za Novakovo uredništvo je na vsak način, da zavzemajo razprave najmanjši del publikacije.

Vasilije Popović je napisal «Marginalia k problematiki Risorgimenta i Jugoslovenstva». To bi morala biti čitanka za vsakega jugoslovanskega politika, da bi razumel, kake težkoče so morali drugi obvladati pri ujedinjevanju. Vendar se nam zdi, da bi Vasilije Popović moral seči nekaj globokeje, ko analizira jugoslovanske razmere. Pa že študij italijanskega problema je neizmerno instruktiven. Vidi se jasno, da je vnesel fašizem čisto nove vidike v ves problem italijanskega edinstva.

Profesor Hešić nam je dal ostro, ali pravično kritiko «Dokumentov za naše podrijetlo hrvatskog preporoda» dr. Franja Franceva. Odkar živimo, smo govorili o ilirskem preporodu in ilirizem nam je bil in je ostal prava svetinja. Sedaj pa pride nenadoma iz Zagreba nov glas: Ni bilo niti ilirskega preporoda niti ilirizma. Dovoljujejo samo, da je živel samohrvatski preporod. Ilirizem in Ilirci naj bi bili izbrisani iz zgodovine. Do tega pač pride, ko mur manjka zgodovinske perspektive in tudi zgodovino gleda skozi

očala dnevne politike. I. Mamuzić je jako dobro konstatiral v svoji kritiki: «Ježić, Ilirska antologija», da živimo v času, ki prezira vsako zgodovinsko vrednost, pa tudi ilirsko. Žalostna je pa resnica, da je stoletnica ilirizma šla mimo nas neopazena, namesto da bi bili globoko črpali njegovo zgodovinsko vrednost. S tem smo pač dokazali, kako slabo smo pripravljeni toliko let po osnovanju narodne države za sistematsko idejno propagando kljub vsem dragim državnim publicističnim organizacijam.

M. Pivec-Stele je dala prav lep pregled novejše zgodovinske literature o Iliriji, in to toliko let po moji še v «ancien-regime-u» napisani in publicirani «Ustavi in upravi ilirskih dežel».

Kako potreben je J. I. Č., se vidi tudi iz tega, kako nam pridejo recenzije knjig, ki so izšle že pred več leti, zdaj čisto prav. Silno koristen nam je tudi starejši pregled zgodovinske in publicistične literature. Izpod peresa Vasilja Popovića imamo lepo recenzijo o klasični «Antologiji jugoslovanske misli i narodnog edinstva» Viktora Novaka.

3. in 4. zvezek J. I. Č. je pa že monumentalen debel zvezek, ki dokazuje, da je Viktor Novak naposled led prebil, da ie premagal zgodovinski konzervatizem, ki se je doslej širil po raznih malih in neznanih regionalnih zgodovinskih časopisih. Za jugoslovanske razmere preznačilna je temeljita razprava Viktora Novaka: «Nastojanja don Fran Bulića oko izdavanja istorije jugoslovanske istočne i zapadne crkve». Stvar je čisto enostavna. Temeljnega državnega pomena je bilo, da delujejo katoličani in pravoslavni bratsko na veliki zgodovini obeh Cerkev. Nič ni pikantnejšega, nič žalostnejšega, kako razni ministri prosvete, razni finančni odbori

Narodne skupščine mrevarijo finančno stran tega problema, dokler vsa stvar naposled ne propade. Kak ravs in kavs okoli nekaj tisoč dinarjev, ko na drugih mestih izpuhtijo v zrak stotine milijonov. Za bodočega kulturnega zgodovinarja prvega destletja skupne države bo ta razprava največje koristi. Don Germain Morin O. S. B., ki je bil poklican voditi to veliko zgodovinsko delo, obrača naposled hrbet Jugoslaviji, poln silnega ogorčenja nasproti tej tako malo kulturni državi, ki niti svojih pravih interesov ne pozna. Nič manjšo kulturno Kalvarijo prikazuje Stranjaković v bibliografski beležki o «Institutu za skupljanje izvora. (1908—1918.)» Pri beograjski univerzi je bil takoj po letu 1918. osnovan ta institut, ki naj bi zbiral gradivo za zgodovino o ustanovitvi naše narodne države. Zopet ni bilo kreditov! In povrh potrjujejo v razpravi o «Periodizaciji jugoslovenske istorije» Slovenec Kos, Hrvat Šišić in Srb Stanojević v bratski solidarnosti, da se začinja leta 1918. nova, najimennitnejša perioda naše zgodovine. Ali za proučevanje tega zgodovinskega procesa velika Jugoslavija nima nekaj tisoč dinarjev!

Originalna je razprava Vasilija Čubrilovića o «Poreklu muslimanskega plemstva» v Bosni. Čubrilović dokazuje, da ni resnica, da je bosansko plemstvo ob prihodu Turkov preskočilo v muslimansko vero, da bi rešilo svoja posestva. Ne, bosansko plemstvo je izkrvavelo pod mečem osvajalca, čigar državna maksima je bila, da je treba premagani vladajoči kasti odrezati glavo. Bosanski begi so nasledniki turških državnih uradnikov, spahijev, in samo v manjši meri nasledniki bosanskih svobodnjakov.

Lepo razpravlja Liudmil Hauptmann o Milka Kosa «Zgodovini Slo-

vencev od naselitve do reformacije». Interesantno je, kako pridejo še celo v preprosti kritiki do izraza agrarnopolitični in čisto gospodarstvosocialni momenti. M. Budimira študija o Skokovem «Dolasku Slovena na Mediteran», dokazuje vse bogastvo Skokove znanstvene invencije. Iz pravega morja kritik in referatov hočem izluščiti samo one, ki se tičejo slovenske politične zgodovine. Dragotin Lončar, stari mojster slovenske politične zgodovine, piše o «Goriških Slovincih» Andreja Gabrščeka in je posvetil posmrtnico Franu Šukljetu. Franjo Baš, ki vedno bolj postaja vzoren in nadarjen raziskovalec naše politične zgodovine, v prvi vrsti one štajerskega okrožja, nam daje mojstrsko kritiko «Mojih spominov» Ivana Hribarja in «Iz mojih spominov» Frana Šukljeta. Ta referat bo pravo odkritje za izvenslovensko inteligenco, pa tudi za Slovence prinaša mnogo novega. Bašova metoda političnega zgodovinskega je osnovana na čisto modernih temeljih.

1278 strani globokega zgodovinskega čtiva ni mogoče odpraviti z nekaj besedami. Čuditi se moramo neizmernemu delu uredništva, ki je postavilo jugoslovanski zgodovini res spomenik, ki ji pripada.

Bogumil Vošnjak.

Kako je avstrijska kranjska državnna oblast leta 1903. cenzurirala slovensko srednješolsko čitanko

(Mlajši generaciji v pouk.)

D o d a t e k.

Pod tem naslovom sem v «Misli in delu» II, 6, str. 229—231, priobčil prezidijalni akt deželnega šolskega sveta bivše Kranjske o 3. izdaji Sketove «Slovenske čitanke» za peti in šesti razred srednjih šol, ki je izšla l. 1903. Dokument, ki ga imam

jaz, ni datiran. Dasi v arhivu bivše kranjske deželne vlade o tem aktu v l. 1903 in 1904 ni sledu, sem vendar mislil, da je akt iz teh let, ker je pač knjiga izšla z letnico 1903. Ali tu sem se motil. G. prof. dr. Anton Dolar v Mariboru mi je, ko je moj članek izšel, sporočil, da mu je g. prof. K. Prijatelj pred nekaj leti izročil točen prepis akta, kakor sem ga jaz objavil, in mu je rekel, da je ona uradna obsodba slovenske šolske knjige bila napisana za svetovne vojne, torej ne leta 1903 ali 1904. Dobro je prof. Dolar pri tem opozoril, da se izraz «neueste Auflage», ki ga rabi uradni akt, da razumeti samo, če je akt pisan dalj časa po izidu knjige. Jaz sem nato sklepal, da akt ne more biti poznejši nego iz l. 1916, zakaj o njem je meni govoril nadzornik Fr. Hubad, a Hubad je umrl začetkom decembra 1916. Poiskal sem nato svoje beležke iz časa svetovne vojne. Dne 23. maja 1915 sem si zabeležil v češkem jeziku to-le: «Kalteneggerji so izdali ferman: Sketove čitanke za srednje šole so prepovedane, vse ali nekatere, nach dem Urtheil gewiegter Schulmänner». Slučajno je nekako pred 3 meseci dr. Trtnik*, ko je bil pri Kaltenebergerju zaslišan, na njegovi mizi videl cel kup Sketovih čitank! Bogovi udarjajo s slepoto onega, katerega hočejo pogubiti. Trenotek pozneje sem že slišal, da je Italija napovedala vojno.» Tako moja beležka iz maja 1915. A 29. sept. 1915 sem si zabeležil v italijanskem jeziku: «Tagespost naznanja (priobčuje?) odlok o Sketovih čitankah, «wegen einiger nicht mehr (!) zeitgemässen Stellen» — kaj bo odslej modernost?» Spričo teh beležk mi je bilo že jasno, da moj navedeni akt spa-

da v l. 1915. In res se v vložnem zapisniku prezidija bivšega deželnega šolskega sveta kranjskega iz l. 1915, pod števil. 43. in sicer z dne 9. februarja, nahaja točka: «Lesebücher von Sket» (To so mi uslužno sporočili iz ljubljanskega banovinskega arhiva, z dodatkom, da spisov samih o tej stvari ni mogoče dobiti). Končno mi je javil g. direktor dr. Janko Šlebinger še to-le: akcijo proti slovenskim šolskim knjigam je pri takratnem ministru Hussareku pokrenil «Arbeitsausschuss der deutschen Hochschuljugend in Graz», a Hussarek je na to 25. sept. 1914 od dež. predsednika Schwarza o tem zahteval pojasnil. «Pojasnilo» je dal baš akt, ki sem ga objavil. Dr. Šlebinger mi je tudi sporočil (jaz sem to pozabil, pa jeseni 1917 take stvari v celokupni vojnopolitični situaciji niso bile več tako važne), da je vsa stvar bila predmet interpelacije dr. Korošca, dr. Ravniharja in drugih v drž. zboru dne 23. nov. 1917.

Kdo je «pojasnilo» sestavil? Da je Kaltenegger sam imel s tem opraviti, vidimo iz tega, kar sem gori navedel o g. prof. dr. Trtniku. Ali Kaltenegger vsega dela pač ni opravljal in opravil sam. V poštev pridejo tu še «gewiegte Schulmänner», takratni deželni šolski nadzorniki (Hubad je bil 1914 upokojen). Navaja se mi gospod, ki je opazoval, kako se «trese» zemlja slovenska, ali nekako v vsem onem ozračju je svoje zvezde iskal drug gospod, popoln Slovenec, ki je (kakor sem takrat slišal iz zanesljivega vira) l. 1916 Kalteneggerja nagovarjal, da bi se iz šolskih knjižnic vrgel časopis «Slovan» radi nekoga spisa Podlimbarskega. Sicer naj pa v miru počivajo!

V nekdanjem slovenskem, danes jugoslovenskem Dubrovniku, 16. junija 1936.

Dr. Fr. Ilešič.

* G. prof. dr. Ivan Trtnik je takrat služboval na II. drž. gimn. (na Poljanah), v katere statusu sem bil tudi jaz.

Ilija A. Perić, Stranci u jugoslovenskoj privredi (Beograd, 1956).

Avtor obravnava pravni položaj inozemskih pridobitnikov v našem gospodarstvu. Po kratkem zgodovinskem pregledu razpravlja avtor o pravnem stanju, ki je veljalo po zedinjenju, posebno z ozirom na predvojne pogodbe kraljevine Srbije. Dotakne se tudi pomena paktov Male antante in balkanskega sporazuma ter sankcij zoper Italijo. Nato razlaga pravna stanja, ki so jih ustvarile pogodbe s posameznimi državami. Posebno važna so vprašanja, ki se tičejo Avstrije, Nemčije, Italije in Češkoslovaške republike. V tretjem delu svoje knjige očrta avtor še naše zakone, ki obravnavajo delovanje pridobitno tujih državljanov v naši državi. — Delo je pisano precizno, jasno in na podlagi temeljitega poznanja snovi. Zato zasluži vse priznanje.

S.

Dr. Metod Dolenc, Die strafrechtliche Bekämpfung des Kommunismus im Königreich Jugoslawien.

Po prijaznosti avtorja smo prejeli gorenjo razpravo, ki je izšla v časopisu akademije za nemško pravo. Upošteva celokupen političen razvoj je avtor predočil glavna obdobja kazenskopravne borbe zoper komunizem od zedinjenja preko obznane do sodišča za zaščito države. Avtor ugotavlja, da je sedaj državno sodišče preobremenjeno s procesi zoper komuniste in vidi vzrok

za širjenje komunizma v «prevratnem delovanju plačanih inozemskih agitatorjev in v lahkem vplivu na mladino, posebno akademsko, ki mora preživljati sedanjo težko gospodarsko in duhovno krizo». S.

«Prirodoslovne razprave»

Prirodoslovno društvo v Ljubljani je začelo objavljati znanstvene «Prirodoslovne razprave», ki so doslej izhajale združene v knjigah, vsako zase, čim je zrela za tisk, tako da se ne bi po nepotrebem zavlačevala njih objava. Tako smo v zadnjem času prejeli prvi dve razpravi, ki sta del tretje knjige. Prva je razprava univ. docenta dr. Romana Kenka o «Sladkovodnih trikladnih severozahodnega dela Dinarskega Krasa» v slovenskem izvorniku in z angleškim izvlečkom. Drugo je spisal kustos prirodopisnega oddelka Narodnega muzeja dr. Fran Kos o plemenu Orchesella, in sicer v nemškem jeziku s kratkim slovenskim izvlečkom.

Prirodoslovno društvo ima s svojimi publikacijami dvojen namen. Našim prirodoslovcem nudi priliko, da objavljajo svoja znanstvena dela, na drugi strani pa zamenjuje svoje «Razprave» s publikacijami prirodoslovnih društev vsega sveta, ki bi bile sicer našim znanstvenikom v Ljubljani nedostopne. Zaradi tega moramo biti Prirodoslovnemu društvu hvaležni, ker vrši s skromnimi sredstvi tako važno nalogo v našem kulturnem življenju.

L. Č.

Diplomatska vpljudnost. Leon Blum in papeški nuncij sta se setala v ministrstvu. Pri odhodu pravi Blum smehtljaje se: «Ne upam si, Eminenca, prositi Vašega blagoslova.» Nato odgovori nuncij z nasmeškom: «Potem pa poprosim Boga, da Vam nakloni svojega.»

Slovar tujih besed. Minister za propagando dr. Göbbels je ustavil list «Der Querschnitt» baje zaradi tega, ker je pod naslovom «Fremdwörterbuch» prinesel tudi sledeča tolmačenja: absurdno — če kdo upa na boljše čase; karakter — ovira v karieri; finance — križna nganka za državo; žurnalistika — boj med vrsticami; politika — moderen izraz za magijo; univerza — Exerzierplatz za bodoče višje uradnike.

Židje pri nas nekdanj in sedaj. V analih dunajskega slovenskega akademskega društva «Slovenija» čitamo, da je dijaštvo viharno protestiralo ker je neko društvo sprejelo od Žida nekaj goldinarjev za slovenske kulturne namene. Danes srečavamo v naših samoslovenskih revijah imena kakor Iliju Ehrenburg, Boris Eichenbaum (ta piše zanje celo o Maksimu Gorkem!).

Zanimiva ugotovitev. Neki (opozicijski) politik je opazil in povedal tole: «Na volitvah 8. novembra 1931 je dobila vlada 100% postancev, pa je bila hitro izpremenjena. Nato so se izvršile občinske volitve, pa je tudi ta vlada dobila 100% vseh občin, a je bila tudi kmalu izpremenjena. Končno so bile skupščinske volitve 5. maja 1935 in je tudi takrat odnesla vlada sijajno zmago, vendar ni minilo niti petdeset dni, pa je bila zmagovita vlada izpremenjena.»

Qui bene distinguit, bene docet. Pod naslovom «Zahtevamo avtonomijo» je objavil neki dnevnik govor znanega politika, ki je med drugim rekel: «Naša stranka se je za program borila in od nje ga ne bo nikdar odstopila. Zaradi tega smo rekli: hočemo dela, ki bo zajelo ves narod, hočemo sproščanja vseh narodnih sil in hočemo, da se odstranijo tudi vse ovire, ki so nam na poti. Zaradi tega smo rekli: Mi zahtevamo avtonomijo! (Burno odobravanje.) Ko smo to izgovarjali, so nam očitali protidržavnost. Danes zopet kliče mo: Hočemo polno samoupravo!»

Za smeh. Neki dnevnik zabava svoje čitatelje s takimi šalami: «Delavec čisti kloako. Delo ga ožnoji, da obesi suknjič na kol. Kakor je že mož neroden, prevrne kol in suknjič je sredi brozga. Vzame kol in se trudi, da bi suknjič izvlekel. Zastonj! Pride mimo gospod in vidi prizadevanje. Suknjič je že čisto v brozgi, le rokav moli še iz gomile nečistoče. Sočustvujoče mu gospod reče: «Pustite vendar suknjič. Toliko je že prepojen z brozgo, da ni več za nobeno rabo.» — «Saj mi ni za suknjič, le — kosilo imam v njem...!»

Poskusili smo se smejeti, a zaman. Ne moremo namreč verjeti, da je delavec vlekel iz brozga svoje kosilo samo zato, da je čustvenemu gospodu ali pa bravcem tega dnevnika privoščil dovtip.

Jara gospoda in skorojeviči. «Medutim će vijolentni tip', koji je do jučer pasao jariće oca svog i u opancima preskakivao s kamena na kamen, gadao nišane i rezuckao šare na preslici svoje djevojke, i plućjim pogledom gledao sa svojih brdâ u zamaglenu nizinu, sutra-prekosutra biti spreman da, syršivši poneki razred srednje škole i dočepavši se kakova položaja, isijeca remenje s leđa svoga brata, koji još uvijek hoda u opancima i s kojim je do jučer kusao puru iz iste drvene zdjele s jednom kašikom. I kao šumar, kao sreski ili narodni poslanik, kao čato ili žandarski narednik, ništa, baš ništa neće razumjeti od svih tužnih pitanjâ svoje domaje, ništa neće razumjeti niti će htjeti da ista razumije od tog, nego će — u neobuzdanoj želji varvarina i skorojevića da se izivi — zasjesti na grbaču jednom gladnom narodu i zagaditi krvavu grudu na koju je čelom pao kad ga je mati u brazdi na njivi rodila.» («Nova Evropa» 1936, 207; dr. Branimir Gušić, «Današnja Hercegovina».)

Za duhovno probudo in prosveto. Temu namenu hoče služiti časopis, ki je letos zapisal tole: «Znano je, da je francoski masonski domoljub kot Dreyfuss iz samega «domoljuba» izdal vojaške načrte Nemčiji, pa je ostal nekaznovan, ker ga je krila loža.»

«Če» in «ako». Dne 2. julija 1936 je napisal «Slovenec» v oceni nekega spisa tole: Samo «če» je slovensko, «ako» pa ne. Da je «ako» srbsko in hrvatsko, ne pa slovensko, to trdijo pristaši «režimske» slovenščine že dolgo.

Toda kakor je vsa ta borba proti vsaki pameti, ravno tako je nespametna navedena trditev, ki izvira poleg vsega tudi iz golega nepoznavanja slovenskega jezika in slovenske literature.

Veznik pogoja «ako» je povzet po svojem pomenu in z raznimi citati v Pletersnikov, ravno tako v Wolfov slovar. Naštevava ga med vezniki pogoja Breznik tudi v najnovejši izdaji, 1934, rabi pa Breznik «ako» neštetokrat tudi v tekstu, še večkrat kakor «če», rekli bi, da imaš skoro na vsaki strani v Breznikovi slovnici besedico «ako». V istem smislu izkazuje veznik «ako» Breznik-Ramovšev «Slovenski pravopis» iz leta 1935, katerega je proglasil «Slovenec» ob raznih prilikah za najnezmotljivejši pravilnik slovenskega pisanja, po nekakšni ironiji tudi v tisti številki, kjer je pobijal besedico «ako». Besedico «ako» so dalje uporabljali vsi literati, najboljši in srednji, dočim prvak Prešeren sploh nima prislovnega veznika «če», nego uporablja izključno samo «ako», in kjer je potreboval enozložno besedo, je postavljajal dosledno «ak», ko bi mu vsaj tukaj že radi ritma zelo prav prišla besedica če. «Ak káki vihár od déleč preti, ak káki se morskí sòm privalí, ak káko mu bréžno naspróti réži,...» «Ako spáva, náj bo zdráva, ak me skúša, nič ne dé, po nje zgúbi, ako ljúbi druž'ga, póč'lo bó srce.» Pa kaj tisto! Besedico «ako» je rabil v prejšnjih časih dosledno «Slovenec», posebno jo najdemo v članku, kjer je «Slovenec» pobijal kot zmotno Cankarjevo mnenje o nekakšni strogi izoliranosti slovenskega jezika in je tam postavil «Slovenec» tezo: «Potreba jezikovnega zbliževanja med Hrvati in Slovenci je očitna in mora samoposebi do tega priti, čim intenzivnejše bodo naše vezi... Vsled tega bi pa naša plemenska individualnost gotovo ne izginila, ker se narava umetnim potom ne da zadušiti. Če se doseže jezikovno zbližanje z izločitvijo vseh tujk in docela različnih besed za isto stvar iz obeh jezikov, bo že veliko storjenega...» Dobesedno tako je pisal «Slovenec», seveda v prejšnjih časih.

Kje je zdaj omejenost, takrat ali danes? Z Abderiti je primerjal Prešeren malenkostne pisarske pravdarje v znanem sonetu, kjer sta tudi sledeča verza: «Ak je od kashe kaša boljga žita» in «Ak pa po črki boljši jed ne bode,...» Toda današnja gorostasnost je še večja, samo narod nima moža s peresom, sposobnim za primerno satiro.

V. V.

Listnica uredništva. V nekem uradniškem tedniku smo čitali: «Gosp. K. L. Vaš zanimivi in krepki članek bi prav radi objavili, pa ni mogoče. Oglasite se šel — Gosp. Iv. M. v P. O tej stvari smo nekaj že pisali, več in podrobneje žal ne gre. — Gosp. R. D. Ni naša krivda, da Vaš dopis ne more v list. Oprostite in ostanite nam zvesti.»

Kaj drugega menda res ne preostane!